POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVU

Ženski Pokret

ORGAN ALIJANSE ŽENSKIH POKRETA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

UREDNICI:
Alojzija Štebi, *Beograd* Mletačka ul. Br. 8 Telefon br. 26-153.
▼▼
Darinka Stojanović, *Beograd*, Njegoševa ul. br. 23. Telefon 25-131.

VLASNIK ZA A. Ž. P.
Milica Dedijer *Beograd*, Balkanska ul. broj 9
▼▼

BEOGRAD
Januar-mart
1936
God. XVII Br. 1-3

ADMINISTRACIJA:
Knez Mihailova ulica broj 46-I *Beograd*
▼▼

PRETPLATA ZA GODINU:
Din. 36.— za Jugoslaviju;
Din. 50.— za inostranstvo ili 15.— franaka.
▼▼
BROJ POŠTANSKOG ČEKOVNOG RAČUNA 53191 ● IZLAZI SVAKOG 15 U MES.

SADRŽAJ:

Članci: Strana

О једнаком моралу . . . . . Д-р Маша Живановић 2
Položaj žena u muslimanskom društvu . . . . . Ahmed Ljubunčić 8
Bosanko-hercegovački muslimani . . . . . Ahmed Ljubunčić 21
Индивидуална психологија и женски покрет с нарочитим обзиром на васпитање жене . . . . . Јулија Бошковић 24

Beleške:
Prva žena pretsednik banke u Jugoslaviji — 32

. . . Ciljeve koje smo sebi postavili, moramo postići po svaku cenu. Stoga svaki od nas građana ima vazda sam sebi da da lozinku: „Napred! Napred! Vazda napred!“

Gazi Mustafa Kemal

O jednakom moralu

На примједбе многих да је цинизам баш данас говорити о једнаком моралу, т. ј. о најизграђенијој форми морала, ми тврдимо: иако дјела људи данас негирају морал, а *својим* моралом многи постизавају своју материјалну обезбеђеност и власт, или оправдавају преживјеле конвенције, ми оправданост тврдње да морал постоји и да има тенденцију да се усавршава, налазимо у психологији човјека и културној хисторији народа.

Морал је тежња људске свијести за хармонијам у себи и око себе. Та индивидуална тежња имала је одувијек и свој колективни израз у форми неписаних и писаних обичаја и закона из свих епоха људске еволуције, по којима су људи желели да се равнају како би ту хармонију постигли. Њихова жељена хармонија није уистини била она, којој тежимо данас ми. Она је била израз тадањих њихових духовних и умних стања, изражених и формулисаних од појединаца, у своје доба умно и духовно најизграђенијих личности. Како би провођење њихових прописа постигло што јачу извршну моћ, дато им је божанско, т. ј. над или изванљудско обиљежје, а личности које су им дале израза, ако нису биле симболичке или митолошке, сматране тумачима божије ријечи и пророцима, постале су организатори религија.

Тако су религије од најдавније прошлости до данас задржале службено признато право да постављају и да бране већ постављене моралне принципе.

Упоредо са религијама налазимо из најстаријих времена покушаје појединих личности да одреде свој став према манифестацијама природе у човјеку и ван њега. Ти људи су стварали филозофске системе, окупљали око себе једномишљенике и образовали школе; и медитативне личности са својим схватањима морала — па и данас још — морају да се опредијеле за неки од постојећих филозофских система. ако желе да њихови закључци постигну карактер научне озбиљности.

Филозофи се у својим закључцима нису ослањали на мистериозна збивања и божанска откровења, на обећања неке среће изван органског живота и подређивању свег органског неком фантастичном циљу, него су своја искуства црпли из личног схватања, разумијевања и просуђивања и из *истине*, какву су могли у своје вријеме да упознају. Из тих разлога, филозофије нису биле у стању да створе за своја убеђења неке покрете масе, какве су стварале религије.

Међутим, многа морална начела, и то баш она, најодлучнија за вођење здравог нормалног живота, садржана у религијским и филозовским прописима показала су се двосмисленима и иедослиједнима, и нису се могла одржати. Морални принципи садржани у религијама зато што:

1) религије траже вјеровање, а не истраживање;

2) што у религијама право тумачење „божије ријечи“ присваја извјесна група људи, који од те професије угодно живе. Живећи од те посредничке функције те групе људи умјесто да приближе човјека његовим „божанским тежњама, усавршавању“, оне га одбијају и повећавају јаз између људи и њиховог Бога, како би своју интервенцију осигурали (римски аугури, опраштање грехова, молитве за побједу оружја и т. д.);

3) што из истих разлога ниједна религија неће да се користи резултатима умнога рада људи и њиховим новим спознањима о природи, него сваку нову истину гуши и заустављa. а ако је мора признати, удешава је на свој начин и за своје сврхе. Fülöp Müller: Istorija jezuitizma.)

Морални принципи садржани у филозофским системима немају практичне вредности, јер су аристократско, бескрвно интелектуализирање (интересантно до душе као манифестација духа, као поезија) и неприменљиви због једностраности, због недовољне јасноће, која би искључила двоструко и вишеструко тумачење и контрадикторно примењивање.

Да је тако било, није ни чудно ни опасно, јер су — како је већ прије речено и религије и филозовски системи и њихови морални принципи — израз свог времена. Али да принципи увијених филозофија и петрифицираних религија још и данас хоће да воде човјека, који је у природним наукама, у психологији и социологији далеко закорачио и када су сазнања из ових области позната и масама, а отварају им се веће могућности спознавања, опасно је, јер ствара дуализам, да не кажем анархију, умјесто хармоније, што се нарочито опажа и има фаталних последица у погледу моралних принципа који се односе на сексуалитет човјека, а о којима треба нарочито да говоримо.

II

Зашто Женски покрет да говори о моралу уопште и о двоструком, т. ј. о потреби једног морала специјално? Да не мисли когод да тиме прекорачује своју компетенцију или свој радни програм?

Женски покрет није само борба жена да постигну равноправност у погледу образовања, запослења и при доношењу закона, него је тај покрет који у 47 држава свијета има многобројне своје организације, борба за афирмацију и примјену свих духовних и умних особина жене, које су особине до сада биле систематски угушиване, криво упућиване и свјесно злорабљене, и чије отсуство се врло тешко осјећало у организацији друштва и његовим функцијама.

Природно — правни друштвени поредак матријархата припада предхисторији, а како и под којим се условима развио патријархат и истовремено с њим отпор жена против потчињености и њене борбе за самосталност, није предмет само хисторије феминизма, него предмет биолошких, нарочито науке о наслеђу и еугеници, истраживања људског рода, предмет филозофије, психологије и социологије. Ове су научне методе до данас толико разсвјетлиле анатомски — физолошки и психолошки човјека (мислим: жену и мушкарца), друштво и читаву природу око њих, да о неком злу претстављеном само у једном полу, о некој супериорности или инфериорности или трагичној судбини полова (схватање заступљено по св. Аугустину, Шопенхауеру, Ничеу, Вајнингеру и Немилову) не може бити озбиљног говора, него је напротив доказано да све, *физиолошке и психолошке постојеће разлике, неминоване у читавом органском животу, једнако су важне и једнако потребне у коначној хармонији козмичког стварања.*

До недавна сасвим, па и данас још су великим дјелом жене духовно заробљене, без слободе да усавршавају своје способности и без могућности да их примењују; заробљене су и физички (ноге Кинескиње, вратови инсуланки, покривене муслиманке, мидери, ципеле и т.д., и т.д.) што још данас многим женама смета да им правилно функционишу крвток, дисање, пробава, па према томе и мозак и нерви. До сада су само поједине жене реагирале на сва ова насиља и тражиле промјену. Али те велике бунтовнице, које је имао сваки вијек, сматране час полубожанствима и пророчицмма, час вјештицама или хистерикама (као и данас), иако нису могле да изведу *трајне* промјене (пролазних је било), дале су повода дубљем посматрању њихове физичке и психичке природе и у њима су напокон ипак открили и мозак и нерве, душу и интелигенцију, и притјешњени социјалним и економским приликама почели им по мало давати могућности оспособљања за рад и за самосталну егзистенцију.

Тек пошто је таквим утицајем и потицајем жена изграђено опште схватање о потреби и равноправности биполаритета, т. ј. обих форми сексуалитета, које схватање, на жалост, има још много противника међу женама и мушкарцима незналицима и тврдоглавцима, почеле су жене снажним замахом да лично својим искуствима и просуђивањима изграђују своје становиште, да прецизирају свој поглед на свијет, да изграде свој такозвани „Weltauschauung". Тај „Weltauschauung" сигурно нема претензију да буде сам за себе једини и апсолутан, *али је безусловно потребан да испуни празнине које су настале из досадање једностраности и да исправи контрадикције, настале услијед недовољног познавања природе, а у сваком случају да буде непосредан, практичан и јасан путоказ здравијем, праведнијем и срећнијем човјечанству.*

Данас се налазимо на тешкој и судбоносној прекретници, на такозваном „Umvertung aller Werte". На свима се странама чује кукњава за изгубљеним духовним вредностима, што је у ствари само жалост за изгубљеном материјалном аутокрацијом, чују се приче о „кризи културе", о „пропадању цивилизације", али ни од куд праве ријечи за лијек.

Феминизам сматра да у том погледу треба да каже своју ријеч, иако не уображава да ће тим моћи да излијечи све нагомилано зло у свијету. Ослањајући се на схватања најизграђенијих мушкараца и жена данашњице (не на схватања патентираних филозофа и признатих вјера), насупрот многима, који *све збивање тумаче искључиво економском нуждом, феминизам сматра да су и неправилни економски услови посљедица несхваћене природе и њених недовољно познатих, неумитних закона,* или како каже Масарак: „Само унутарњи етички препород може да доведе до социјалног-економског препорода".

III

У природи познајемо организаторе и раднике, а животни им се услови испуњавају према стварним потребама. Нигђе у природи нема господара и робова, једних који болују и пропадају од сувишка, и других који бо-

lују и пропадају од немања. Интересантне податке о овој појави даје Форел у својим студијама о мравима. *Физичко заробљавање у извјесном моменту неоторњих створило је базу за двоструки морал.*

Без контроле и без испитивања да ли је тачно становиште да је „заробљени слабији и мање вредан", двоструки је морал подјељен овако: један за оне који држе власт, а други за оне који је немају.

Примјери тог двоструког морала испуњавају сваким даном сву нашу околину, обесхрабрују нас, убијају нам полет и уништавају сваку самосталност и одговорност; понижавају човјека и омаложавају његов рад и пропагирају клањање златним идолима које су створили најнижи људски инстинкти: грабежљивост и отимачина. Примјену двоструког морала налазимо у свим фазама, у свим манифестацијама људског живота: има га у просвијети, у религијама исто као у нашем алтруизму и политици; али оно што нас жене највише тангира и у чему осјећамо најдубље понижавање човјека-жене *то је двоструки морал који је лишио слободе половину човјечанства, и који је на организму људског друштва створио три велике, гнојне ране: проституцију, њену реглементацију и трговину женама.*

Двоструки сексуални морал сматра срамотом и преступом исто дјело, ако га учини по доби обично — млађа, гладна, непросвећена или отпорећена жена, а ослобађа сваке одговорности мушкарца ради којега постоји и проституција и њена реглементација и трговина женама.

Ниједна од ове три појаве не постоји сама за себе, него једна безусловно изазиваље другу, и гдје су н. пр. јавне куће укинуте (један дио аболиције), а дозвољене су нарочите рације на жене, њиховоо присилно спровођење у болнице и присилно лијечење, дух је такав да се ипак одржава трговина женама. Такав је случај код нас: стална подвођења у земљи (сваки час нас извештавају новине о томе), и одвођење из града у град или у иностранство. Најсрашнији је факат тај, што у земљама, у којима је аболација спроведена, постоји и даље жигосани кадар жена, према којима обичан мушкарац не мора имати никакве одговорности, кадар жена, који има још и ту сврху да служи извјесним установама као мамац за хватање криваца.

Ко познаје проблем проституције и њене реглементације, зна да је број професионалних проститутки према цјелокупном броју мушких становника неког мјеста увијек релативно мањи, па ипак тај релативно мањи број, рецимо, аморалних жена, служећи огромном броју аморалних мушкараца, који једини траже и одржавају промискуитет, разлог је да се жене уопште, јавно и приватно, сматрају инферионрним, а мушкарци ради ко их се та друштвена болест изродила у професију, суперионрнима. (Назив: „човјек", и „да опростиш жена".)

По Форелу 80% (а данас још више) мушкараца, који ступају у брак боловало је од било које венеричне заразе; мушкарци су резервоари те болести, а ипак се те болести зову „женским болестима". Жене се прогоне, а мушкарци слободно шетају. Да су законодавци били само логични при доношењу закона за чување народног здравља и добрих обичаја, како ли би морао изгледати закон с обзиром на мушкарце, који се користе проституцијом од своје 13 и 14 до 60 и 70 године, и то проституцијом бједне, малодобне женске дјеце, само услијед лажне и њима угодне обмане, да је и најтеже ропство жене оправдано, само ако служи њиховој угодности.

Полазећи са становишта да нема никаквог научног оправдања за робовање једног човјека другом, да се кажњава онај који се проституише, а не и онај који се проституцијом користи, да се прогоне само социјално и економски слабији, т. ј. жене, сматрамо двоструки сексуални морал за ону друштвену институцију која највише смета подизању жене и која највише спречава здраво и дефинитивно решење женског питања. Јер гдје жене имају права и могућности сваког образовања и могућност сваке самосталне зараде, а одржава се реглементирана проституција (као н. пр. у Француској), жене су још робови. Слобода самосталних и образованих жена индивидуална је, појединачно је стечена, није принцип и полазна тачка, зато је недовољна. Има земаља гдје су жене постигле и политичку равноправност, провеле у својој земљи аболицију, али су још тако мало утицале на духовну формацију мушкараца, да они траже проституцију изван своје земље (Енглези у Паризу, у страним луканма).

Али има и трећи случај какав је код нас. Иако се Југословенке не смемо похвалити ни грађанским ни политичким слободама, код нас је прије свега осталога законом укинута свака реглементација (бар у теорији, иако у пракси она још цвјета!). Код нас су законом — бар у теорији — изједначени полови и тиме је створена здрава полазна тачка за изградњу

нашег феминизма. Нас жена је дужност да се освјестимо и да тражимо и пропагирамо стриктну примену закона, јер заједно са Жосефин Батлер, првим борцем противу реглементације тврдимо, *да је лишавање личне слободе извјесних жена без правне основе, лишавање слободе и свих осталих жена*".

Постојећи морал даје главне контуре јавном мишљењу, а јавно мишљење је полазна тачка свима законима. У земљама са двоструким сексуалним моралом, по којем су жене деградиране на ниво неког нижег организма без морала, без етике, сачињене само од сексуса, како би то многи желели, а многи лекари тврде од Хипократа до наших дана „Om s mulier in utero", у таквим земљама је грађанска равноправност оба пола немогућа, кад би и свака друга од нас била универзитетски професор. А нашој унутарњој слободи, нашем људском достојанству и стицању личне самосталности, које право нам данас нико више не може оспорити, *поготово је услов један сексуални морал*, јер једино тај у односу жене и мушкарца искључује господара и роба, који се купује, било у форми проституције, било у форми неетичког брака, и тражи два равноправна друга.

IV

Први практични резултат једнаког сексуалног морала је нестајање реглементиране и проституције уопште. Тај факат наилази на највише негодовање у друштву. Говорећи често о том предмету и дискутујући о њему са младима и старима, женама и мушкарцима, чула сам најчудноватије примједбе о таквој друштвеној промјени. Многи младићи су тврдили да је проституција „нужно друштвено зло", да би они могли „да сачувају здравље"! Други су је оправдавали са својом „глађу за љубави"; младе дјевојке су тврдиле да је лакше зарадити проституцијом 10 динара за једну ноћ, него дању седећи за машином. Младе жене изражавале су велику бојазан, како ће се оне поштене кретати улицама, изложене мушкарцима (као да су сви мушкарци бјесни пси и ја овде протестујем у њихово име) и т. д., и т. д. Свим тим приговорима дише један дух: потреба и оправдање ропства. И доказ је непромишљености и незнања кад напредна и слободоумна омладина овако тврди, ова иста омладина која се с правом буни противу двоструког морала нашег официјелног алтруизма по којем богаташи искоришћавају и најужаснију биједу за своју разоноду (балови за сиротињу и болеснике, бриџ-партије за нахочад и т. д.).

Кажем: доказ је непремишљености и незнања. Пошто феминизам у тражењу једног јединственог морала највише рефлектује на одзив омладине, дужни смо тој омладини да кажемо да ли је и како је могуће доћи до тог јединственог морала у сексуалним односима. Ради ауторитета послужићемо се овде мишљењима неких од најјачих бораца за правду у људском друштву.

Махатма Ганди, говорећи о проституткама као о „палим сестрама", палим ради глади, каже: „Прије свега жена не смије бити забава, него друг", и даље: „Ми се морамо стидјети док постоји и једна проститутка. Волео бих видјети да нестане цео човјечји род, него да и даље, гори од животиње, трпимо да се од најплеменитијег живог организма ствара предмет — играчка. То се не односи само на Индију, него на цијели свијет. Ако ја говорим против модерног начина живота и упућујем на „преслицу" што је символ, то је зато што хоћу да упутим на једноставнији начин живота који нас неће понижавати дубље од животиње. Тежим за апсолутном слободом жене Патим од злочиначке равнодушности родитеља који остављају своје кћери у незнању, и његују их само зато да их што прије продају каквом богаташу."

Масарик, једини практични филозоф, „у коме никада није било дуализма, који је значајан за многе геније, који су по дјелима својим велики, а у животу мали", Масарик који увјек и живи онако како сматра на основи своје филозофије за право и коме је темељ филозофије „социјална праведност", „остварање хуманитера на реалном тлу живота," „жива дјелотворна љубав и осјећај свељудског братства", Масарик тражи „демократизацију полова", јер је досадањи мушки аристократизам, основан искључиво са циљем да задржи власти и да гомила техничко знање, основао до душе „државне цркве и државне школе" — али и „државну

Samo stvarno i u svakom pogledu nezavisan narod može računati za ostvarenjem svojih želja i odlika.

Gazi Mustafa Kemal

проституцију", стање које је потпуно заробило интелект и душу жене.

Интересантно је становиште А. Форела који је од студирања живота мрава добио потстицај за своју социологију, од истраживања људских мозгова и сексуалних нагона потстицај да тражи друштвену, специјално сексуалну равноправност полова. Када је на основи тих опажања увидео како „неправедно заробљава муж жену, појаву коју је у читавом животињском царству усвојио само човјек", постао је ватрен бранилац жениних права. Када се придружио аболиционистима, изјављује: "Проституцију сматрам за најтежу несрећу и биједу, насталу услијед предрасуда, вјерске тираније и људског неразума. Абнормитети наше сексуалне етике прелазе све границе. Једино сузбијајући проституцију, започећемо праву сексуалну реформу, која треба да нас доведе до природног и рационалног одабирања за наследство, ако не мислимо да упропастимо читаву нашу културу".

Или Хитлер у књизи „Моја борба": „Проституција је срамота човјечанства. Проституисање љубави, иако нема увијек за посљедицу страшну заразу, врло је штетно за народ, јер морално пропадање које је безусловни пратилац проституције, довољно је да уништи народ. Мамонизирање нашег полног нагона поквариће кад тад читаво наше потомство, јер ће на мјесто снажних потомака природних осјећаја, све више се рађати биједне фигуре финансијског профита, а љубав ће се задовољавати Бог зна гђе".

Разумјећете да је од свих појава двоструког морала онај који се односи на сексуални живот за нас жене најхитнији и за сада најбитнији. Са циљем да тај проблем ријешимо, ми ћемо прећи преко свих конвенционалности, које су до сада браниле да се о њему озбиљно и истинито јавно говори или пише, иако је јавност не само толерирала, него и финансијски и морално помагала читаву једну огромну ласцивну литературу и умјетност. Многи људи сматрају расправљање о најјачем животном нагону неукусним, подмећући му различне прљавштине и нарочито се буне када се то питање расправља са дјецом и омладином. То је довело до тога да нема ни 30 година откако се формулисао јавно проблем „сексуални двоструки морал", и почело упозоравати на његове опасне посљедице. Али ради ослобођења и мушкарца и жене, и то не само ради њихове личности, ради „Entspannung-a" послије рафиниране, до апсурдности изнакажене, бестидне и стерилне еротике, него ради потребе да се људима отворе занесене очи и да већ једном види мушкарац у жени човјека, а не мужјак женку, ми хоћемо то питање сасвим отворено да расправимо и да послије утврдимо какав треба да буде тај „једнаки сексуални морал" и каквим ћемо га средствима постићи.

V.

Ми морамо да се уразумимо и освјестимо да „полни однос двоје људи није само њихов лични споразум, него да је појава козмичког стварања", а његова виша форма „брак није циљ за себе, него служи вишем циљу одржавању, умножавању, и усавршавању врсте". Овим фактима морамо додати још два. Прво: на основи нових истраживања о хормонима сазнали смо да полни однос у браку, т.ј. у форми умне и духовне заједнице, иако не служи врсти, може да буде циљ за себе, јер усавршава индивидуе реципрочно. Друго: да у тим односима нема мање или више вреднога, да једно и друго служе *једнако* међусобном усавршавању као и стварању новога. На основи биологије и социологије, феминизам, усваја нарочито овај други факт и тежи да га уноси у живот.

Хетеросексуалитет је средство за зраву љубав, а не разлог за ропство. Што је у тим односима корисно за једнога, не може бити и не сме бити штетно за другог; што тражимо од једног, смијемо и морамо да тражимо и од другог. Из овога слиједи да је за полне одношаје потребан однос људи, који базира на „заједничким схватањима и духовној сагласности двоје људи који се воле". Том схватању, које је усвојила и данашња Русија, не може се дакле пребацивати реакционарство. Али често му се подмеће лажно тумачење, н.пр. оно о слободној љубави. То схватање не може се остварити декретима и строгим наређењима, него изграђивањем нових, здравих погледа на живот, и само на тај начин може да постане моногамија органска база за нови живот људи. У данашњој Русији н.пр. разне установе „изричито одбацују случајне и пролазне полне односе и сматрају као једино оправдано и исправно моногамни, трајни брак".

„Љубав мушкараца и жене који су *полно непокварени* силнија је од смрти, јер одржава живот и ствара нове животе", каже Масарик. Својим ђацима на универзитету он често понавља: „Нека се ниједан не дотиче жене без љубави".

Jedinstveni, jednaki seksualni moral, uslov za ravnopravnost polova, mogući je samo u društvu sa svjesnim monogamim brakom.

Masarik kaže da je jedноženstvo socijalno-etički imperativ, a mnogoženstvo se protivi idealu humaniteta. Lindzej, vrlo poznati američki sociolog, koji je u svojoj dugoj praksi kao omladinski sudija imao prilike da upozna najvećma polne odnose, kaže o braku: „Iskustvo naroda pokazalo je da monogamija odgovara potrebama većine ljudi više no ma koja druga forma polnih odnosa. Monogamija dominira u braku zbog svojih sopstvenih odlika, *ako joj se spremi tlo na kojem može da uspijeva*".

Ali muškarci do sada nisu umijeli da stvore takvo povoljno tlo. Radi dvosmislenosti o vrijednosti čovjeka — muškarca i žene, — oni su od braka stvorili ropstvo. Ako žene sada kidaju te lance, one brak kao takav ne dovode u krizu, nити га се одричу, nego хоће да га препороде служећи се при томе искуствима науке и жељом за правдом. Atavistička poligamija i sklonost promiskuitetu muškaraca, dovели su i њих саме у врло незавидан положај. Било као нежење, који осим проституције и јавних кућа нису познавали ни признавали ни љубави ни заједнички живот, и из пријавштине и зависти трагично декламовали о „јарму брака"; или ожењени који су и при избору свог животног друга подлегли само прохтјевима свога непознатог и мекушног тијела, а када је у жени понеки пут проговорио човјек, настали су тешки конфликти и трагедије. Због *своје* инферiорности ти су мушкарци прокламовали „кризу брака", одбацивали установу брака уопште, у ствари само ради тога што су изгубили у браку положај апсолутног господара, (Види „Крајцерову сонату" од Толстоја). Тражили су излаз из хаоса сексуалних односа који су полуљали вјеру и самих мушкараца у њихову супериорност. Као екстремну реакцију на ово стање видимо Толстојево тражење апсолутне „чистоће", јер у полном односу не види ништа друго него пријавштину, ради које не би ни пожалио кад би изумрло људски род. Његов следбеник у Француској, Жил Бри у писму С. Сигелу тражи „апсолутну чистоћу за велике људе и воће, али је нипошто не би препоручио масама". Леон Блум, француски социјалиста, међутим дао је ову изјаву: „Ни моногамија, ни полигамија не решавају протпуно ни на начин који би могао задовољити и решити проблем односа међу половима. Не може се тврдити ни за мушкарца ни за жену да је моногамија или полигамија једини закон за њихове односе. Мушкарац па и жена најприје су били полигамни, а доцније у великој већини, случајно кад дођу у неко доба и до неког степена у своме развоју, нагињу моногамији. Привремено здруживање одговара првом стадију, а брак је природни облик другог стадија. Ја предлажем, нека се муж и жена вјенчају само када осјећају расположење за брак". Овим предлогом проповједа Л. Блум, практични филозоф компромиса, крајњи егоизам; не одлучују ни очинство ни материнство, ни одговорност према заједници, мајку игнорира, а за оца каже да му не би сметало узети за жену мајку са дјецом, и да он познаје такве, „који бојећи се да не остану без фамилије, пристају да добију већ готово дјецу". (Начело које влада у Абисинији).

Иако Блумово схватање једнако третира мушкарца и жену, далеко је од захтјева нашег јединственог морала, иако формално одговара неком једнаком моралу; *њихова једнакост изражава се само у егоизму и неодговорности*. Овакви односи, склопљени само по расположењима, створили би друштвену анархију; појединци би задовољавали све своје прохтјеве, били би снабдјевени најфантастичнијим тековинама материјалне културе и технике, налазили би ослонца у најсмелијим филозофским апстракцијама физички дегенерисаних интелектуалаца — али би масе остале без крви, без здравља, без љубави, правде и мира — стање какво је отприлике данас, а којему ми жене, са нашим јединственим моралом уопште, а сексуалним специјално, хоћемо да донесемо лијека.

Из свих ових разлога, а на основу свог најелементарнијег захтјева „не чини другоме што нећеш теби да се чини", као и свијести да је у свемиру све повезано истим, нама још непознатим законима слободне и једнакоправне егзистенције, феминизам тражи јединствене мјере у којима ће се одређивати однос човјека према човјеку и однос човјека према природи.

У погледу сексуалних односа, са циљем да се онемогући проституција, експлоатисање умјетним начином ослабљене друштвене јединице, није довољна законска аболиција, није довољно ни економско ослобођење жене, ни просвјета, ни искључење наследно оптерећених, ако не поставимо нове, на научним основима добивене норме међусобних односа. Те норме су за феминизам у погледу сексуалног живота трајни моногамни брак свје-

сних, слободних и равноправних или како каже проф. Костић „физички, морално и социјално зрелих јединица“.

Те норме садрже у себи потребу просвјете, економске слободе и искључење нездравог партнера у браку. Према томе феминизам сматра свако спречавање које би се ма са које стране хтјело вршити на етичке и биолошке функције човјека да може да испуњава своје моралне обавезе, за насиље. Да би феминистички покрет могао постићи све оно, он тражи сљедеће реформе:

1 Истовремено духовно и тјелесно васпитање да се избјегне прерана зрелост.

2. Потребу физичког рада.

3. Упознавање природе и стални контакт са њоме.

4. Развијање поноса код мушкараца и нарочито код жене.

5. Сузбијање утицаја моде.

6. Уклањање „културних“ прљавштина (ласцивна литература и умјетност, варијетеји, барови, добротворне забаве са проститутским карактером, филмови; сузбијати свим средствима модерпе игре и загушљиву атмосферу у којој се оне врше).

7. Коедукација, чак и у време полног сазревања, јер удаљеност ствара већу напетост, већу чежњу.

8. Уздржавнње омладине од алкохола, никотина и раздражујуће хране.

9. Омогућавање раних бракова, од 23—25 године.

10. Савлађивање нагона, штетних за духовни и тјелесни развитак.

Професори Чиж, Тарановски, Друшкиевић (види часопис „Лекар“ из 1931 г.) који су по својој струци неуропатолози, психијатри, сифилодози, изјављују да сексуално суздржавање није никоме нашкодило кад је трајало и преко 28 године. Психичке и физичке функције тих лица биле су нормалне, отпорност према заразама нешто повећана, а неурастеничним и нервозним користила је уздржљивост.

На основи дуготрајних посматрања и испитивања је изјавио Дуглас Уајт (часопис „Чајлд“, 1930 г.) да уздржавање од полног живота не доводи одговарајуће жљезде до неактивности, као што је н. пр. случај код мускалатуре и нерава. Полне као и неке друге жљезде у човјечјем тјелу стално раде код здравог човјека и налазе одушке у извјесним физиолошким процесима. Активност им се појачава не само физичким него и психичким подражајима. Пошто се полне жлијезде развијају и послије пубертета, њима је дужи низ мировања кориснији од прерапе активности.

У психолошком погледу такозвано „потискивање жеља, које је само по себи безусловно потребно, јер се на њему оснива сва култура, може да има рђаве последице само код неуравнотежених и несрећених, који нису у стању да владају својим инстинктима. Једна велика енглеска научна установа „Бритски социјални савез“ у вези са једнаким установама у Белгији и Њемачкој, изјављује: „Сексуална чистоћа не угрожава здравље, и сексуални одношаји нису безусловно потребни за одржавање здравља.“ И даље још ово: „Врло су нам потребне сексуалне реформе. Али је велика разлика у томе, да ли тражимо реформе, па биле најдрастичније, или да се уздамо у анархистичку револуцију. Полни одношаји без осећаја одговорности значе анархију. значе револуцију, а ми хоћемо у погледу сексуалних односа један јединствен морал да бисмо провели смишљену, разумну, дириговану еволуцију друштва“.

Сарајево **Д-р Маша Живановић**

Položaj žene u muslimanskom društvu

Pitanje koje sam uzeo da obradim nije teško obraditi, koliko je teško osjetiti svu suštinu i zbilju toga pitanja. Pitanje muslimanske žene uopšte, a posebno pitanje muslimanske žene radnice, dalekosežno je i stvarno to nije nikakvo specifično muslimansko pitanje. Mi vrlo dobro znamo šta su i koja su to specifično muslimanska pitanja, ali naša tema ne stoji u vezi sa tim pitanjima i nije od potrebe da se osvrćemo na njih u okviru ovog predavanja. Činjenica pak da pitanje muslimanske žene, tj. žene radnice, radnice u ma kojem obliku iz tih redova društva nije muslimansko, ogleda se u pasivnom držanju t.zv. vodećih muslimanskih krugova prema ovom pitanju. Nadalje, pokušaji radničkog pokreta u zemlji, da se pristupi riješenju toga pitanja govore da nije muslimansko i vjersko, nego skroz naskroz socijalno pitanje. Ono je u srži svojoj i u osnovi socijalno pitanje. Interes za ovo pitanje je, dakle, izvan muslimanskog dru-

štva i razumljivo je, kada se Ženski pokret u zadnje vrijeme jače interesira za muslimansku ženu. Možda je Ženski pokret u novije doba sa jačom političkom notom naišao na ovo pitanje, ali svejedno, on zaista ima zato legitimaciju. I baš po ovom pitanju otvara mu se široko polje rada, šta više, rada od sudbonosnog značaja za njegovu budućnost, ali svakako od velike koristi i za muslimansku ženu radnicu.

Naša sposobnost da kažemo da su muslimanski vodeći krugovi ostali pasivni prema muslimanskom ženskom pitanju, temelji se na činjenicama. Biti pasivan ne znači samo hladno gledati na razvoj događaja i ne pokušati da se taj razvoj okrene u pravcu koji odgovara progresu. Biti pasivan znači i nesposobnost da se shvate događaji. Očigledno je da se ovde radi o dva suprotna gledišta. Ali neosporno je da u životu, bilo u prirodi bilo u historiji, sve se razvija, i proističe upravo iz sukobljavanja tih suprotnosti, da poslije dođe do potrebnog spoja, koji je uvijek nepobitna manifestacija života. Zaista, kada bismo mi htjeli onemogućiti da se izvrši spoj vodika i kisika u odgovarajućem omjeru, i kada bismo mi to mogli učiniti u prirodi, to bi značilo samoubistvo. Sit, a žedan bez vode, znači sigurnu smrt. Tako je eto kod nas u Bosni i Hercegovini, slučaj sa našom muslimankom. Događaji se razvijaju dijalektički i neumitno poslije rata. Iz starog razvija se duh novog društva. Događaji, dakle, vode novom društvu. Oni nose sobom cijelo društvo. Nose svaku jedinku toga društva. I kao što kod spomenutog hemijskog procesa dolazi do trećeg, a ne ostaje se ni pri jednom od sastavnih elemenata u datom omjeru, tako u društvenom životu dolazi do historijskog procesa. Društvo, koje je u sebi nosilo sva tri sastavna elementa, društvo bosanskih muslimana, ulazi poslije rata u novi društveni život u nove društvene odnose. A kako, to smo u našoj uvodnoj riječi već objasnili. Spasa i otimanja nema. Nekoliko društvenih jedinki, kažem samo nekoliko, koje u ovom historijskom procesu zaista gube teren, razumljivo je da su nepomirljivi sa razvojem događaja. Otuda njihova konzervativnost. Uporedo ovima imamo ljude, koji su u zabludi i misle da je sve ovo, što je danas — određeno i da se ne može mijenjati. Šta više, oni su duboko uvjereni da je grijeh i pokušati mijenjati, kada je to sve »određeno kao vječnost i svetinja«, sve neprikosnoveno. Spajanje dvaju historijskih elemenata, onih što smo ih donijeli iz feudalnog društva i onih što nastaju, neophodna je i historijska nužnost. Ti se događaji odvijaju. Oni gaze najjače konzervativne snage u svijetu, pa je razumljivo da i naša reakcija uopšte, a posebno muslimanska mora da padne. Istina, mi možemo da blagodarimo događajima, što reakcija pada, ali ne smijemo u tom zadovoljstvu da se ne zaustavimo kod ogromnih žrtava, koje su neminovne u ovakvom društvenom previranju. Žrtve u našem slučaju jesu prvenstveno stotine hiljada muslimanskih žena u ovoj zemlji. Naravno, ovdje ne dolaze u obzir »ugledne hanume, koje ne znaju, šta je to raditi, zaraditi pa onda živiti. Prema tome, naš Ženski pokret, kada se zanima za muslimansku ženu, on ima da obuhvati u svom radu pitanje muslimanske žene radnice i one koja je na putu da bude to. Upravo to je poziv Ženskog pokreta i on mora naći podršku u svim naprednim društvenim krugovima.

Kada kažemo žena radnica, svakako da ne mislimo reći samo ona žena iz fabrike ili radionice. Tu ulaze i žene iz kancelarije, činovnice, namještenice, učiteljice, profesorice, jednako kao i domaćice, radnice iz fabrike i kućne pomoćnice. Može se ukazati na izvjesne razlike u položaju ovih žena, ali to su tek invidualni slučajevi. Društveno ne postoji razlika. Sve su one iznajmile svoju radnu snagu, da radom stvaraju sebi sredstva za život. Sve su one ovisne od svojih poslodavaca i svakog časa može svaka od njih da ostane bez mjesta. To znači bez hljeba. Jedina imovina kojom one raspolažu jest njihova radna snaga, koju u jednake svrhe iznajmljuju. U tom je sadržana njihova jednakost, i samo sa ove tačke gledišta posmatramo ženu uopšte, a u našem predavanju muslimansku ženu posebno. Radnica, to je njihov zajednički naziv. Dakle, Ženski pokret, samo na ovoj liniji može imati uspjeha, a sve drugo je samo gola obmana i zabluda. Na ovoj liniji on može obuhvatiti gros muslimanskih žena. Dakle, za Ženski pokret je pitanje s koje strane da pristupi muslimanskoj ženi.

Bilo je pokušaja prije Ženskog pokreta. Mi se sjećamo t.zv. »muslimanske akcije za zaštitu morala«. Ta je »akcija« nastala odmah iza rata. Za nas, međutim, kada danas tu akciju posmatramo, to je bila samo jedna opomena dobronamjerenih ljudi, da je moral naše žene, dakle, naše porodice, u pitanju. Međutim, ta akcija bijaše samo pokušaji i ništa više. Ljudi nisu našli ni moralne ni materijalne pomoći kod vodećih muslimanskih krugova. Nesreća je toga društva po vjeri, što svaka efikasna akcija u socijalnom smislu jest akcija »praznih džepova«, kojima se »vodeći muslimanski krugovi« cinički smiju. Takvu je sudbinu doživela i ova dobronamjerna grupica dobrih muslimana, kada je pokrenula akciju za zaštitu morala. Snaga, kojom je ta akcija raspo-

lagala, bila je snaga bez života i bez elana. Nepokretan mehanizam 20 Singerovih mašina. Mrtvi kapital bez organizovane radnje i okovana volja jedne grupice idealnih dobričina sa praznim džepovima bila je samo predmet ismejavanja, predma je nosila naziv »akcija za zaštitu morala«. Oni su imali protiv sebe dva faktora: s jedne strane konzervativne muslimanske bogataše, ali i s druge strane pravac u kojem se je započelo odvijati to važno pitanje muslimanske žene radnice.

Konzervativni bogataši muslimani sa mrvicama svoje sadake (milostinje) primili su pokretače i njihovu akciju i to samo zato, da ih javno ne odbiju, jer bi to bio javni skandal u ono vrijeme. Dalje nije mogla da se žrtvuje nijedna para. Novac u rukama bogataša ima odredenu svrhu. On se ne može rasipati na izvjesne moralne mušičavosti idealnih omladinaca. To neka upamti muslimanska omladina. Novac u rukama bogataša ima da se pretvara u kapital i da opet rada nove — sve veće i veće kapitale, a sirotinja ima da nadokusuruje. Dakle, idealizam poletnih i idealnih omladinaca i dobrih muslimana ovde se spotakao o neumitne zakone kapitalističke računice, a ljudi, nošeni tim idealima, samo su imali priliku da se osvjedoće o svoju zabludu. To bi se moglo označiti kao formalna zabluda. Vanjska taktička zabluda. Medutim, kada znademo da su i sami pokretači po svojim nazorima bili tudi postavljenom pitanju, onda nam postaje jasna i unutarnja zabluda ove »akcije«.

Pokretači su bili malogradanska religiozna inteligencija, sitni trgovci i sitne zanatlije. Svakako, ne može se osporiti da su oni bili vodeni izvjesnim bolom i strepnjom za sudbinu muslimanske žene. U stvari, pak, nepobitno je da su i oni nošeni vjerskim fanatizmom. Konzervativni i nepomirljivi sa nastalim stanjem. Dakle, njihova akcija nije imala pred očima jasne vidike. Upravo, oni su skrivali pogled od dogadaja, koji su ponijeli sa sobom sve društvene slojeve, koji su upućeni na svoju radnu snagu, kao jedini izvor življenja. Naprotiv, jasno je kao dan da je njihova poslednja misao bila upućena u suprotnom pravcu, da se muslimanska žena nekako izoluje, da se otme ovim dogadajima. Radilo se samo o tom da se očuva bosanska patrijarhalnost, da se žena zadrži u kući, da se djevojka uzgaja za ženu kućanicu, koja će ipak jednog dana da nade »sreću« tj. da se uda, a tada je muževa briga za dalji njen život u svakom pogledu.

Šta je ovde predviđeno?

Predviđene su činjenice da se kotač historije ne može zaustaviti, a još manje povratiti. Nije zapaženo da se iz tabora žena kućanica — bivših aginica i begovica — odliva sve veći broj gladne sirotinje u redove proletarijata, i da se mlada generacija, neposredno već u svom detinjstvu formira kao dio naše proleterske klase. Oni uopšte nisu mislili na činjenicu da je to posljedica likvidacije agrarnih odnosa kao društvene historijske tekovine. Oni dakle nisu shvatili da iz ruševina feudalnog društva u Bosni i Hercegovini, jednako kao i kod svih naroda svijeta, sirotinja nema kuda osim u proletarijat ili u posvemašnju propast, t.j. u lumpenproletarijat. I zaista, kada danas gledamo, kuda su otišli bivši zemljovlasnici u Bosni i Hercegovini, vidimo da je proleterska klasa dobila većinu iz tog rasula, ali na nesreću, ima i takovih, koji su posvema propali i moralno i materijalno. Dakle, stvarno, tada se radilo o tom kuda će otići muslimanska žena: ili u posvemašnju moralnu propast ili u proletarijat da na pošten način zaradi svoj hljeb i tek tada da očuva svoj moral i svoje poštenje.

Poslijeratni prosperitet sa odgovarajućom skupoćom nije mogao dati bivšim feudalcima toliki prihod, da jedan domaćin nosi na svojoj grbači cijelu porodicu, zatvorenu u kuću iza mušebaka, neproduktivnu i parazitsku. Tada i mušepci padoše. Đevreci se polomiše. Sevdalinka umuknu. A glad zacari. Strašna glad, jača od svega. Glad traži hljeba. Domaćin ga nema dovoljno. Domaćin ga čak i gubi. On boluje i umire u strašnoj depresiji. Stari feudalac ne shvaća novi život, a živjeti se mora. Zato svi na rad. Najpre muško, pa onda i žensko. Svak treba lično da radi, ako želi da živi. Sve ove činjenice previdila je prva akcija za zaštitu morala, čija je zadaća bila da riješi pitanje muslimanske žene i zato je propala, a njezine Singer mašine pripale Merhametu da ubire od radnog naroda kiriju za upotrebu i da od te kirije daje muslimanskoj sirotinji milostinju po 30 do 40 dinara mjesečno, naravno pod strogim uslovom da se ta sirotinja ne smije viditi na ulici da prosi. To se zove »uspjeh« pomenute akcije.

Iz ovog primjera dajem Ženskom pokretu pouku, kako ima da pristupi rešavanju socijalnog pitanja muslimanske žene, ukoliko želi da obuhvati apsolutnu većinu toga društva i ukoliko uopšte želi da riješi to pitanje. Mi sada znademo suštinu toga pitanja. Znademo njegovu prirodu. Jasno je da je to pitanje žene radnice. O nekoj patrijarhalnosti nema ni govora. Ženina sreća nije više udaja. Muž je materijalno dovoljan tek samome sebi. A da se ipak zadrži porodica, t.j. da se očuva od moralnog i materijalnog rasula, mora i žena da privređuje. Ako

je pak ženin prirodni poziv materinstvo, i ako se pojam njezine sreće u udaji ogleda i svodi na materinstvo, onda je tim prije temelj njezine sreće i njezin udio u zaradi, uporedo sa mužem.

Dakle, Ženski pokret ima pred sobom ovo:

Položaj muslimanske žene uopšte, a naročito

A.) položaj te žene u radionici,

B.) položaj u porodici,

C.) položaj kućne pomoćnice.

Dakle, radi se o tom da se upozna život muslimanske žene u gornja tri slučaja, jer samo tako može se pristupiti, bar djelimično, da se toj ženi pomogne.

U vezi sa prednjim postavkama, nameće se dužnost da se muslimanska žena prvenstveno očuva da ne ode u lumpenproletarijat, da joj se obezbijedi pristojan i ozbiljan život, život, kakav dolikuje jednom proleteru. Muslimansku ženu treba upoznati sa njenim položajem u društvu, koji joj je historijski dat neposredno iza likvidacije agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini, te prema tome razviti njezinu svijest, Muslimanska žena mora da zna cijeniti svoju radnu snagu. Treba da zna braniti svoje interese, svoja radnička prava i da upozna važnost organizacije radničkih ustanova kao i ustanove Ženskog pokreta. Međutim, mi ćemo se u svom predavanju u sva tri gornja slučaja zadržati samo toliko, koliko uopšte dopuštaju granice jednog predavanja. Istina ja neću da ostanem samo pri ovom predavanju. Ja ću u opsežnoj radnji sa ilustracijama da iznesem sve jezive detalje iz života ove žene. Dakle zasad ukratko, ali stvarno, mi moramo dobiti odgovor na pitanje, kakav je položaj muslimanske žene u radionici.

POLOŽAJ ŽENE U RADIONICI

Danas je većina muslimanskih žena radnica apsolutno bez ikakova određenog zvanja. U koliko što rade, to je sve mizerno i prolazno. Većinom opet milostinja u obliku povremenog rada. Najviše od nekoliko dana. Budućnost ovih žena neizvjesna je i problematična. Međutim onaj mali broj, za koji kažu da su »stalno« uposlene, takođe preživljuje vrlo teške časove. One su do bestijalnosti eksploatisane. Vještito u opasnosti da moralno padnu. Naravno, time nije rečeno da već nema takvih slučajeva. Naprotiv, upravo povodom takvih slučajeva, koji u zadnje vrijeme uzimaju zabrinjavajuće dimenzije, mi i ocjenjujemo položaj muslimanske žene radnice tako teškim i upravo radi toga dižemo svoj glas u njezinu odbranu i zaštitu.

Muslimanske žene i djevojke uposlene su većinom u tekstilnoj industriji. Mi zasad ne raspolažemo potrebnim podacima iz zemlje, pa smo radi toga prisiljeni zadržati se samo kod onih, koje su uposlene u Sarajevu. Muslimanke su većinom uposlene u ovim fabrikama: »Tvornica čarapa Ključ«, Arifovićeva fabrika bonbona, fabrika bonbona »Zora«, fabrika fesova Vranić i Sin, fabrika kapa i šubara, fabrika »Resa«, fabrika »Šik«, fabrika »Lik«, fabrika makarona »Nelka«, fabrika čipaka i pantljika u bivšem monopolskom skladištu u Skenderiji, fabrika Terek, fabrika kokosovih ćilima, fabrika »Dora«, fabrika duhana, fabrika ćilima itd. Vrlo malen broj ide u zanate. Te se mogu na prste prebrojati kao zanatske pomoćnice, bar u Sarajevu. Osim ovih ima vrlo velik broj, koje nose rad kući i rade na t.zv. »sitzu«. Većinom donose rad od trgovaca iz čaršije, a nešto i iz vojne odjeće.

Položaj ovih žena zaista se ne može ocijeniti težim, nego što jest. Naročito onih u privatnim preduzećima i onih koje rade kod kuće. Ove što donose kući da rade, pretežno, kako smo već rekli, uzimaju rad od trgovaca. Poznajem stanje t.zv. pamuklijaških radnica. One prošivaju jorgane. Posao nose kući. Za jedan dan može da prošije najviše tri jorgana, ako se radi o slabijoj izradi. Ovaki su plaćeni od komada po 3 dinara. Naravno ovaki su najviše i u prometu. Bolja izrada odgovara potražnji, zato je vrlo ograničena proizvodnja bolje robe. Radnice su prema tome upućene većinom na izradu slabije robe, t.j. na zaradu od 3 dinara po komadu. Bolji se izbor plaća od 8 do najviše 10 dinara po komadu. Na jedan ovaki komad treba potrošiti cijeli radni dan, dok slabiju robu radnica brže proizvodi. Ali ipak ako može sebi dozvoliti »luksuz« da radi samo osam sati, ona može izraditi dva jorgana. Međutim, ona ipak to ne čini. Radi od zvijezde do zvijezde. Izradi tri jorgana. Dakle u slučaju slabije robe, njezina nadnica iznosi 9 dinara. Tome ne treba komentara. Raditi od zvijezde do zvijezde i zaraditi 9 dinara! Značajno je da su pslodavci ovih žena većinom muslimani.

Prošle godine zapala me je dužnost da stanje ovih žena pokažem jednom uredniku »Politike«, koji je bio u Sarajevu na proputovanju. Ono što smo vidili i saznali, više je nego porazno.

U Bistriku, ulica Šestog novembra, ima fabrika makarona. Zove se »Nelka«. Smještena je u staroj bosanskoj kući na jedan sprat. U prizemlju kod ulaza nalazi se kancelarija preduzimača. To nije samo kancelarija. To je ujedno i stražarnica. Tu sjedi gazda i pazi da ne

bi u fabriku ušlo koje nepoznato lice. Vjerujte i mi smo imali neprilike dok smo prošli. Upravo mi smo provalili. Tamo smo našli slijedeće stanje:

U prizemlju mašinerija proizvodi makarone. Prostorija je zagrijana i zasićena vodenom parom. Radnice su uznojene. Ovdje su samo tri radnice. Sve tri muslimanke. One preuzimaju iz mašine makarone. Slažu ih na posebne drvene plahte i trčećim korakom nose na sprat u sušionu, naravno dotle dok gazdi ne zarade toliko da mogne pribaviti automatsku dizalicu i, naravno, njih tada otpusti kao »suvišne«. Danas, međutim one zamjenjuju automatsku dizalicu. Sada je to živo radno kolo, koje se odvija i kreće u skladu sa mašinom radilicom. Sustati se ne smije. Stati i odmoriti, apsolutno nikako.

Sušiona je sa svim potrebnim uređajem. Sa punom ventilacijom i promahom na sve prozore, koji su redovno otvoreni. Potrebno je da se makaroni očuvaju. U jednoj posebnoj sobi nalazi se okretač visok do tri metra sa promjerom od dva metra. On se vrti na motorni pogon. Ima nekoliko poluga na koje se vješaju plahte sa makaronima. Promaja je neizdržljiva, a uz to su otvorena i vrata i prozori. Do ove sobe, nalazi se sušiona za sitne proizvode za juhu i slično. Ovde se upotrebljava sistem promaje na otvorene prozore i vrata. Ispred ovih prostorija je hodnik malen i uzan, a na protivnoj strani slagalište gotove robe. Sve je, dakle, savršeno udešeno da se makaroni očuvaju, da se dade »zdrava roba«. Međutim, sporedno je što radnica dolazi iz zagrijane radionice uznojena i lako odjevena. Makarone treba očuvati, jer je to kapital, a radnica treba da se navikne da izdrži. Ako podlegne upali pluća ili tuberkulozi, drugih stotinu stoji pred vratima i traži posla. Radnica se može naknaditi, a makaroni, ako se pokvare, to je šteta, jer se gubi na profitu.

Na gornjem spratu na hodniku našli smo pet radnica. One vagaju i pakuju gotovu robu. Jedna među njima bijaše tada glavom unuka slavnog i opjevanog Smail-age Čendića.

Radno vreme iznosi 12 sati. To je redovno. Ako posao zahtjeva produžuje se i na 14 sati. Tu je samo pola sata odmora za ručak. Ali ne u podne kada cijeli svijet ruča po navici. Radnice ne ručaju kada su gladne, nego kada to dozvoli gazda. Ovaj, međutim, to dopušta ili na smjenu, ili kada posao neće biti u zastoju.

Plata?

Mjesečno 200 dinara. To je bruto plata. Odbiti treba blagajnu i porez. Zatim kazne, koje nijesu redak »slučaj«. I možemo reći mjesečna plata ovih radnica za 12 sata dnevnog rada iznosi 150 dinara. Nadnica 5 dinara. Na sat 40 para.

Gori je slučaj sa radnicama u fabrici čipaka i pantljika. Ova fabrika smještena je u Skenderiji ulici u bivšem monopolskom skladištu. Tamo radnice rade besplatno. Fabrikant ovako postupa:

Traži 30 radnica. Prima većinom i najrađe muslimanke. To je vrlo značajno. Prima ih uslovno. Treba najpre besplatno raditi tri mjeseca. To je samo za »učenje« zanata. A poslije, svaka radnica dobiće platu prema sposobnosti. Međutim rad u ovoj fabrici vrši pretežno sama mašinerija. Radnice se ima da nauče gledati kako mašinski razboji proizvode čipke. Treba da nauče hvatati konce, koji se prekinu i u pravo vrijeme svezati. Treba preuzimati robu, slagati i ostavljati u skladište ili otpremati. To je obični mehanički rad za koji ne treba nikakva naročita sprema. To naučiti može se za jednu heftu. Dakle, primljenih 30 radnica u stvari ima da uče samo 6 dana, a daljnjih 11 nedelja one će potpuno vješto obavljati svoj rad u fabrici. Dakle, daljih 11 nedelja radiće besplatno. Ali poslije toga roka, koji je samo odvratna stvarnost u praksi toga mladog kapitaliste, nastaje razočaranje za radnicu. Nedelju koja će se platiti, dakle plaćenu nedelju iza tri mjeseca kulučenja, radnica, njezini siromašni roditelji, braća i sestre, možda radnica majka i njezina djeca, tu veliku nedjelju sa nestrpljenjem su čekali. Ali, upravo u toku te nedjelje, radnici se »potkrade greška« da je zaboravila vezati konac, odložiti robu i sl. i ona biva »isplaćena«, otpuštena da na njezino mjesto dođe nova i to ona koja treba tek da uči »zanat«.

Gledao sam sve žene muslimanke iz neposredne blizine. Nisu to više one maholjske vragolanke. Sevdalinku svoju one su davno pregorile. O vezu, o onom umjetničkom stvaranju muslimanske djevojke na derdevu one znaju samo da pripovjedaju, ali nemaju vremena da se više bave tim poslom. Slabo se plaća. Veze se 5 dana i zaradi se 10 dinara. Sa tim se teško živi i jedan dan, a kamoli 5 dana. O ruhu nema ni govora. Đevojačko ruho se ne sakuplja. »Što je kruha u meni je, što je ruha na meni je«. Ova se poslovica otima jednoj mladoj djevojci na neku doskočicu iz okoline. To je ona tačno rekla. To pristoji njoj. Ona je tu u pokretu sa čitavim imanjem — svojom radnom snagom, radi 14 sati, radi besplatno i stvara svom poslodavcu sve uslove za veliko kapitalističko preduzeće. Nema ona smisla ni za udaju. Nema bar u onom smislu, kako je to imala njena majka.

Ona je danas samo pribor fabrikantove mašine. Taj pribor je samo pribor i ništa više. U skrovitoj bilansi kapitaliste svoga gazde ona vrijedi punu radnu snagu, vrijedi svakog dana jednog najudobnijeg gospodskog življenja, ali ona je u otvorenom bilansu gospodina kapitalista i iskazana samo u pasivi, ma da joj nije ni tamo mjesto. Ona u otvorenoj bilanci ne može nikako da dode u obzir, jer ona radi besplatno.

Ovome ne treba komentara. Ali, moramo upotpuni ovu sliku jednim detaljem iz fabrike. Moramo ukazati i na higijenske uslove, koji tamo vladaju. Proizvode se čipke i pantljike. Tu su posebni mašinski razboji za tkanje čipaka i pantljika. Sve je automatizirano. Sve bijesno juri u skladu sa datom pogonskom snagom. Atmosfera je zato prašinom od vlakanaca iz prede toliko zasičena, da se osjeća do gušenja. Gazda doduše nije izložen toj prašini, ali on je ipak uvijek prisutan. Njegovo je oko svuda prisutno. On je u jednoj staklenoj sobici. To je navodno kancelarija. Ali to je ujedno i posmatračnica za cijelu fabriku. Radnice su prema tome pod neprekidnim nadzorom. Nadzor se pojačava upravo nad onim, koje dovršavaju tromjesečni rok »učenja«. Radnice se ne mogu odmoriti dok im to gazda ne dozvoli. Ako ipak koja klone pod teretom četrnaestosatnog dana i tromjesečnog besplatnog rada, klone od gladi, od umora, od slabosti i slično, ona mora ostaviti mjesto, jer je nesposobna. Gazda je otpušta.

Eto kakav je život muslimanske žene radnice. Tako stradaju ove žene po fabrikama. Slučajno, mi smo imali priliku da zagledamo u njezin život u ove dvije fabrike, koje su židovske. Međutim, nimalo bolje ne prolaze ni one bijednice, koje rade u fabrici braće Arifovića niti one koje rade u kojoj fabrici, gdje je vlasnik hrišćanin. Poznate su mizerne i nesnosne prilike u Arifovićevoj fabrici bonbona. On također upošljuje samo muslimanke. Ali radno vrijeme kreće se od 7 sati ujutru do 7 sati uveče. Plata jednoj radnici, koja je kod njega već 12 godina, iznosi 12 dinara na dan. Ta je danas najbolje plaćena radnica u ovoj fabrici. Ima ih koje su plaćene 5 dinara dnevno. Zanimljivo i značajno je kod ovog fabrikanta da on najrađe prima razvijenije i ljepše djevojke. Prima ih navodno radi toga što su ove djevojke čistije i više drže do sebe, a to je upravo potrebno za proizvodnju bonbona. To traže higijenski propisi. Dakle nije važno je li fibrikant židov, musliman ili hrišćanin. Presudno je samo to da se radi o stvaranju kapitala, o gomilanju bogatstva i o bezdušnoj eksploataciji nesvjesne i nezaštićene žene radnice. Nedavno smo čitali u našoj mjesnoj štampi, kako stradaju radnice u fabrici kod Tereka, kako je jedna pod pritiskom bijede i besprimjerne eksploatacije htjela da kida sa životom. U fabrici Šik, preduzeću sa milionskim imetkom, poznajem jednu muslimanku sa svršenom nižom ženskom stručnom školom. Radi 12 sati, nadnica 10 dinara. Naravno bruto. To je fabrika, čije se skladište sastoji od pet spratova punih krcanih robe. To je proizvodnja trikotaže. Najmodernije kapitalističko preduzeće. I ova fabrika najrađe uposluje muslimanke. Tada kada sam ja obilazio bilo je uposleno 20 muslimanskih radnica. Karakteristično je i za ovog fabrikanta da među radnicama izabere najljepšu, koja će biti paziteljica i doušnica gazdina. Ona je naravno bolje plaćena. Radi i »nadzire« ujedno. Plata joj je zato dvostruka. Bila je valjana, pa je zaslužila tu prednost. Ona može da postigne platu od 20 dinara na dan.

Tako izgleda i tako je u stvari, možda i gori život i položaj muslimanske žene radnice u fabrici. A tome odgovara i njezim dom, ukoliko se uopšte može nazvati domom onaj periferijski kućerak, gdje ova radnica stanuje.

Prije nego ukažem na detalj iz njezinog života u domu, nužno je da se dotaknem uopšte radničkih stanbenih prilika u gradu Sarajevu. Ovde ću se poslužiti vjernim podacima, koje sam dobio od sarajevske Radničke komore.

Kuće u kojima radnici stanuju, ruševne su i opremane samo od stanara. Podignute su još za vrijeme neodoljive stanbene nužde.

Kuće u kojima stanuju radnici procentualno izgledaju ovako:

samo sa prizemljem	67.07 %
na jedan sprat	26.20 %
na dva sprata	5.63 %
na više spratova	1.10 %

Radnici stanuju u postotku

prizemno	76.90 %
na jedan sprat	16.50 %
na dva sprata	1.96 %
na tavanu	2.37 %
u podrumu	2.26 %

Radnici sa porodicama stanuju u stanu

sa 1 sobom	35.48 %
sa 2 sobe	3.18 %
sa 1 sobom i kuhinjom	53.87 %
sa 2 sobe i kuhinjom	6.09 %
sa 3 sobe i kuhinjom	1.38 %

89.35 % radnika stanuju u stanu samo sa jednom jedinom sobom. Ljudski stanovi su dakle izuzetak.

10.65 % radnika koji imaju šire stanove, tu širinu oni dijele sa drugim. Na svakih 1000 članova porodice nađeno je potstanara

u stanu od 1 sobe	—
u stanu od 2 sobe	27.7
u stanu od sobe i kuhinje	0.5
u stanu od 2 sobe i kuhinje	40.4
u stanu od tri sobe	142.—

Samo 12 % radnika i namještenika imaju svoj krov nad glavom.

Konstrukcija ovih stanova:

Temelj suhozid. Šeperom opleteni. Blatom izlepljeni i pod stenama na periferiji pričvršćeni da ih vjetar ne odnese. Sav građevni materijal sastoji se od nešto klinaca, sanduka, okoraka, i lima od starih petroleumskih kanti.

Ove vlastite »kuće« pripadaju:

radnicima	56.3 %
njihovim ženama	18.3 %
roditeljima i ostalim članovima porodice	25.4 %

Svi su radnički stanovi pretežno na periferiji, a vlastiti uopšte.

Radnici sa familijama ne plaćaju stan i to:

1.) »domari« (čije su žene kuće-paziteljice) — — — — — —	1.10 %
2.) sa vlastitim kućama — —	14.66 %
Dok pod kiriju stanuju —	83.24 %

Prostornost stanova u kubnim metrima

Prostorije	Pod najam	U vlastitoj kući	Domarskih
sa 1 sobom	29.1	22.3	27.8
sa 2 sobe	68.2	32.8	—
sa sobom i kuhinjom	32.5	27.4	51.5
sa 2 sobe i kuhinjom	67.5	47.2	—
sa 3 sobe	117.4	108	—

Smrtost radnika u stanovima

u stanu od 1 sobe	82 duše na svaku hiljadu
u stanu od 2 sobe	32 duše na svaku hiljadu
u stanu od 3 sobe	133 duše na svaku hiljadu

Propisna prostranost za robijaša u kazni-oni 26 kubnih metara vazduha.

Na jednog člana porodice naših radnika otpada

Kvalifikovani radnik	Nekvalifikovani radnik	Radnica	Namještenica
stan od sobe 8.87 m³	6.32 m³	12 13 m³	10 m³
od 2 sobe 13 59	10.4	—	—
od sobe i k. 8 32	4.51	11.50	9 68
od 2 sobe i k. 18 1	11.65	19.42	16 18
od 3 sobe i k. 21.4	30	22.66	=

PROSJEK

Član porodice kvalifikovanog radnika ima u stanu 9.64 m³ vazduha;

Član porodice nekvalifikovanog radnika ima u stanu 6. 32 m³ vazduha;

Radnica ima u stanu 12.13 m³ vazduha;

Namještenik ima stan sa 10.56 m³ vazduha.

80.35 % slučajeva radnici sa cijelom svojom porodicom stanuju u stanovima čije se kubature kreću između 22.3 i 32.5 kubnih metara.

Ako se uzme da jedan član radničke porodice prosečno 6 sati spava u ovim grobnicama, on za to vrijeme izluči 135 ugljenooksida, kojima truje sve živo oko sebe.

Život u radničkoj sobi. Sve u jednoj sobi: spava, jede, boluje, umire, rađa, pere, živi; sve u jednoj sobi: bračni drugovi, odojčad sa odraslima, braća sa sestrama.

Zdravlje: slab apetit. glavobolja, reumatizam, bronhitis, vrtoglavica, rak, zapaljenje pluća, tuberkuloza. Ove bolesti naizmjenično ruše život sad jednog sad drugog od mnogobrojnih članova ovog živog groblja.

Dalje posledice: Opadanje fizičke snage. Opadanje volje i tupa ravnodušnost, pijančevanje, prosjaštvo i mržnja na posao.

Ogrijev

Mjerilo uzeto za besposlene radnike.

U mjesecu januaru:

zagrijevalo svoj stan	61.11 %
nije zagrijevalo	38.99 %

Skupoća stanova koje radnici plaćaju

	Kvalifikovani radnik	Nekvalifikovani radnik	Radnica	Namještenik
Stan od sobe	132.50	108.50	95	174.50
Od 2 sobe	257.50	108.—	—	—
Od sobe i kuh.	190.23	159.53	218.5	225
Od 2 sobe i k.	324.10	320	566	533.—
Od 3 sobe i k.	680	700	700	—

Mi smo rekli da radnički stanovi vlastiti uopšte, a iznajmljeni (pretežno) na periferiji. Vidili smo kolika je prenatrpanost po tim periferijskim stanovima. Vidili smo kolika su stradanja u tim jazbinama. To je stradanje, koje dijeli većina stanovnika ovoga grada. Jer, nema sumnje, da je većina toga stanovništva isključivo radni narod. U to isto vrijeme u centru zijaju prazni stanovi, dovoljno udobni za stanovanje, dakle u isto vrijeme dok se periferija guši i sve više prenatrpava. U ovim radničkim kvartovima smrt je olakšanje. Vijek je vrlo kratak. Ostaje nesrazmjeran broj udovica i siročadi.

Za radnike i njihove porodice kao ogromnu većinu stanovnika varoši i jedinu produktivnu klasu pitanje zahoda, dubrišta, kanalizacije, vodovoda, elektrike u kući i na dvorištu, suhoća stana, svetlosti i vazduha, zabrana prenatrpanosti, pravilnog čišćenja i dezinfekcije, uređaj za kuvanje, pranje, kupanje i stotine ostalih potreba isto je tako važno za održanje zdravlja, života i produktivnosti, koliko i proširenje ulica i kanalizacije. Budžet n.pr. sarajevske opštine od 60 miliona dinara, koji što posredno, što neposredno u stvari ostvaruje radnička klasa, ni jednom parom nije potrošen na ublaženje situacije u radničkim kvartovima u saglasnosti sa gornjim potrebama. Sve opštinske uprave od njezinog postanka nisu učinile ni korak, da podignu kult stanovanja, da uklone potstanarstvo, ili da se na koji bilo način stanbeni odnosi radnika dovedu bar na snošljiviji nivo, ako se ne može govoriti o višem nivou.

79 % stanovnika u Sarajevu nema nikakve blagodati. Kakva je njima korist od kanalizacije, krpljenja asfalta, od vodovoda, od elektrike i plina, pa i od samih parkova, muzeja i tramvaja? Oni krvavo doprinose za sve te uređaje, a samo neznatna manjina to iskorišćuje. Kada bi se novac utrošen za tu reprezentaciju grada, na vrijeme utrošio na plansku izgradnju higijenskog Sarajeva i radničkih stanova, imali bismo dragocjene tekovine, preče od svih raskoši, koje sve manjem broju služe.

Maćuhinski postupak opštine prema radnom narodu, i njezino nikakvo staranje za tu ogromnu većinu stanivništva, dovelo je dotle da radnik mora plaćati lihvarske kirije za svoje jazbine po periferiji.

To je opšti pogled na stanbene prilike radnog naroda u Sarajevu. Stanje koje je Radnička Komora stvarno utvrdila. Međutim, da i muslimanska žena živi po ovim jazbinama, to je izvan svake sumnje.

U vezi sa svojim svakidašnjim poslom prolazio sam kroz sarajevske mahale. Po sirotinjskim kvartovima vidio sam odvratnu stvarnost.

Jedna kućica, a većina je takvih po sarajevskoj periferiji. Stan jedne muslimanske radničke porodice. Porodica sa 7 članova. Muž bolestan radnik. Žena radi u jednoj muslimanskoj fabrici. Nadnica 5 dinara. Radno vrijeme 14 sati. Dvoje djece. Jedna sestra 18 godina. Šiva rublje za jednog trgovca. Košulja 1½ dinar po komadu. Naravno rad prema potrebi skladišta. Dakle, neodređen i povremen. Zatim djed i baka, muževi roditelji. Stan ima jednu sobu i pred sobom ganjak. To se zove ganjak, a u stvari to je zemljište pod kućnim krovom bez stropa. Soba, od poda do stropa 1.80 m visoka. Duga 4 metra. Široka 3 metra. Prozori mali, koji su samo preko ljeta otvoreni. Zimi su zapušeni i uljepljeni. To je soba u kojoj bračni par rađa djecu, djed i baka provode svoju starost, sestra djevojka ašikuje, dječak od 10 godina i sestra od 8 godina, ako nisu gladni, nestašno skaću i igraju se vrlo često oca i mame. Brat i sestra igraju se oca i mame.

Kažu neka gospoda kako je muslimanska sirotinja, makar da je sirotinja, ipak vrijedna i svoj siromašni stan drži čisto i uređeno. Lijepo je to. Oprano nekoliko kamenica ispred vrata, dobro izriban pod i kuća ometena. Zaista kome je malo do toga da poznaje i ono što se krije za tom čistoćom, ta jalova čistoća može da mu laska. To se obično tumači uspjehom vjerskog odgoja. Ali, prati i mesti kuću, u kojoj metla i nema zašto da zapne, zaista nije težak posao. Ali je zato težak život u toj čistoj kolibici. Život uopšte.

Kolike li sreće za ovu porodicu, ako samo ima dovoljno suhoga hljeba. Međutim, u većini slučajeva, hljeb je rijetka poslastica. Redovna je hrana mandra ili palenta. Naravno najviše suha. Ova radnička porodica i pomasti mandru. Ali ne maslom. Mandra se pomasti svijećom lojanicom, ili negde pred mesarom odbačenim otpotkom loja, koji je već u raspadanju. Za tu radničku porodicu mlijeko je nepoznanica. Meso tek u bajram, kada muslimani kolju kurbane. Kalorija njihove hrane? Dovoljno je rečeno. I kalorija je sadržana, ali svakako mnogo manje, nego je dobiva pas vučjak kod poslodavca muslimana u kojeg radi domaćica.

Ovakvi stanovi izdaju se radnicima za mjesečnu kiriju od 100 dinara. Većinom su vlasništvo Vakufa, Mergameta, ili kojeg muslimana trgovca ili zanatlije. Prema tome, odgovor na pitanje da li je to dom, glasi: Ne! To je jazbina, gdje se brat i sestra igraju oca i mame! Stan od 20 kubnih metara vazduha za 7 članova porodice. Dakle, 3 kubna metra za svakog člana. To je leglo tuberkuloze i svih drugih bolesti. Rasadnik svih najgorih zala. I društvo, naravno, kapitalističko društvo to naziva stanovima za izdavanje i vrlo brižno naplaćuje kiriju. To društvo mirno gleda rasulo radničke porodice i ujedno traži da mu ta porodica daje valjane radnike i dobre vjernike.

POLOŽAJ MUSLIMANSKE ŽENE DOMAĆICE

O životu muslimanske žene domaćice i njene porodice, sa izuzetkom dobrostojećih građanskih porodica, možemo dati sud, jednak opštem stanju građanskog braka. Međutim, radi bolje

ilustracije njezinog života i položaja u braku, mi ćemo prije nego dademo svoj sud o tom, da se poslužimo tačnom statistikom, koju smo dobili od sarajevskog šerijatskog suda. Ti podaci govore o izvršenim vjenčanjima i rastavama uporedo u svakoj godini od rata do danas. U ovom slučaju imamo podignut zastor sa bračne pozornice, na kojoj se odigravaju sukobi diktirani isključivo ekonomskim položajem bračnog para udruženog za proizvodnju i za rađanje djece. Stanje je ovo:

Godina	Vjenčanja	Rastava	Prirast	Omjer vjenčanja i rastava
1919	1215	224	991	5 : 1
1920	718	189	529	3 : 1
1921	681	185	495	3 : 1
1922	594	177	417	3 : 1
1923	589	179	410	3 : 1
1924	561	148	413	3 : 1
1925	594	154	440	3 : 1
1927	605	178	427	3 : 1
1928	588	180	408	3 : 1
1929	655	182	473	3 : 1
1930	691	178	513	3 : 1
1931	659	164	459	3 : 1
1932	572	189	383	skoro 2 : 1
1933	603	169	434	3 : 1
1934	498	165	333	2 : 1
1935	679	184	495	3 : 1
1936 januara	42	25	17	1½ : 1
S u m a	11.101	3.105	—	3 : 1

Pored ovih stvarnih podataka, pored izvršenih činjenica, postoje još i mnogobrojni pokušaji za rastavu braka. Naime, kadija je trostruko veći broj bračnih drugova izmirio. Da nije toga, rastave bi nadmašile vjenčanja. To su prazne cifre. One nam jasno govore kako je težak položaj u kojem se nalazi žena domaćica i majka.

Kod objašnjenja može biti pomjerenja i omaške da se ove porazne cifre rastava objašnjavaju kakvim apstrakcijama, brakolomstvom i slično, ali u krajnjoj analizi, u svakom slučaju uzrok leži jedino u ekonomskom položaju porodice. Nisu mjerodavna ona nekolika slučaja rastava kod bogatijih porodica. Uostalom i kod bogatijih porodica ima slučajeva drastično ekonomske prirode, mislim ekonomske i u smislu suprotnih djelovanja bračnih drugova. Naročito je to slučaj kod muslimanskog bogatijeg svijeta, ukoliko je žena kakova mirazača i ukoliko njen muž na svoju ruku upravlja i rasipa njen miraz. Ovo su većinom povodi za rastavu kod tih bogataša.

Međutim, naša zadaća nije da istražujemo kako u građanskom braku kod gospode vrije i previre. Njihov krug se i onako sve više sužava. Za nas je od važnosti kako živi naša žena u braku bez ekonomske podloge, a takvih brakova je sve više, kako nam jasno govori naša gornja tablica.

Jedna fabrika sa punom instalacijom sredstava za proizvodnju mašinerija, sirovine, pomoćni materijal, savršene fabričke prostorije i pogonska snaga vodena, parna ili električna, nema života, ne može proizvoditi, dakle nije fabrika, ako u njoj nema i glavnog faktora za proizvodnju, ako nije tu i radnikova živa sila, po kojoj se ima rukovoditi proizvodnja, život i dalji prosperitet fabrike. Tako je i sa porodicom. Sa brakom. Bračni par je tu. Djeca se rađaju, ali ako taj bračni par nema odakle da crpe svoju potrebnu životnu snagu za održavanje porodice, tj. ako njegovi svagdašnji prinosi ne odgovaraju potraživanjima porodice, onda to takođe više nije brak. Nepostojanje njegovih uslova znači postojanje svih uslova za njegovo rasulo, za njegovu likvidaciju i u formalnom pogledu. To se i vrši. Zaduživanja sa jedne i druge strane stješnjuju bračni par. Prihodi, u koliko postoje, bivaju unapred potrošeni. (Otplate i rate). Ti prihodi, koji se zvanično zovu njihovim, nisu u stvari njihovi, nego njihovih vjerovnika.

Postojeći oblik društvene proizvodnje sa svojim kreditnim sistemom zarobio je sve od reda i cijeli radni narod stoji u paučini toga kreditnog sistema. Računi se prave prema potrebi, dakle vremenski rastavljeno, ali plaćanje je sjedinjeno. Potraživanja dospijevaju jednovremeno, dakle suprotno raznovrsnom pravljenju računa. Računi se prave ne samo prema životnim potrebama, nego i pred navalom trgovine, da robu proda, da je što prije unovči. Dužnik gubi orijentaciju. I njegovi prihodi postaju svojina vjerovnika. Tako je sve zapleteno i sve se očajno bori, gotovo u zadnjim trzajima. Plata subotom ili mjesečno očekuje se sa strahom i zebnjom. Upravo, najmiliji su dani izvan kritičnog vremena plaćanja. Nekako se lakše diše. To su dani odmora. To bi trebalo da budu dani odmora, ali napeti žive bračnog para dok izdrži borbu sa vjerovnicima, dok opskrbi porodicu sa životnim namirnicama za budući mjesec odnosno nedelju, velim, upravo u tim danima odmora, živci popuštaju na obe strane. Zatim prepirka, svađa i lom. Nikakvog drugog objašnjenja nema tome lomu. U svakom slučaju krajnja analiza je jedna te ista — uzrok je ekonomski položaj braka. To bi bio pogled uopšte na usta-

novu građanskog braka u današnjim teškim prilikama. A specijalne prilike u muslimanskom braku, mnogo su teže. Ti brakovi se i danas zasnivaju na patrijarhalnom principu: da žena sjedi kod kuće i rada djecu, a muž da radi, zaraduje i izdržava porodicu. Međutim, nedovoljnost i sva mizerija muževih doprinosa jedva je dovoljna za samog muža, odnosno oca. To je eksploziv, koji se lako upali. Dovoljno je da dijete zaplače i da mu se nema dati ono što traži. Lom je gotov. Žena svojim zdravim razumom prosuđuje svoj položaj u braku. Svjesna je svih napora i truda što ih ulaže za kuću i za djecu. Svjesna je da radi i bez odmora. Neprestano. U svako doba dana i noći. Na svako zapomaganje djeteta. Plač djece. Njezina sopstvena glad i oronulost. Živčano rastrojstvo. Sve su samo negacije građanskog braka. Put u katastrofalan sukob sa mužem. Nastupa reakcija i na drugoj strani, na strani muža. Revolt u raznim oblicima. Pijančenje, kockanje, blud, i sve moguće pojave buntovne reakcije povrijedenog, poniženog i do bestijalnosti eksploatisanog muža radnika — manuelnog ili intelektualnog radnika, svejedno. Nestaje kredita. Započinju sudska proganjanja. Zapljena plate. Zapljena pokućstva. Telal i njegov doboš. Deložacija iz stana. Javni napadi vjerovnika. Uličnе tuče, svađe i ubistva. Policijski i sudski progon. Zatvor i robija. Sve druge uvrede i poniženja. To su perjanice današnjeg građanskog braka, pa prema tome i muslimanskog braka u radnim masama naroda.

Dakle, o nekom udobnom položaju muslimanske žene, koja je domaćica i neproduktivna nema ni govora. Tablicu smo time objasnili, a tablica nam je otkrila tržno naličje i suštinu užasnih muka žene domaćice.

Ovde se svom silinom, neodoljivom silinom opravdava ženin zahtjev da se izjednači sa muškarcem. Time se ujedno ukazuju i direktive po kojima treba upraviti akciju žene za njeno izjednačenje. Ženski pokret, kada je naumio, da i muslimansku ženu organizuje i privede u borbu, on se mora rukovoditi prvenstveno ovim momentima iz braka. A kako je tu u pitanju brak širokih masa radnoga naroda, razumljivo je da Ženski pokret mora naći puta i načina da dođe u dodira sa tim masama. Ovde ne treba mnogo premišljanja. Žene treba da znaju da su upravo radne mase, radnički pokret, njihov prirodni saveznik s obzirom na shvatanje braka i bračne sreće. Naravno riječ je samo o ženi sa svim njenim prirodnim atributima. Ako se priznaje ženi veličina materinskog poziva, a ne pomišlja da se ona i materijalno nagradi za taj svoj trud i rad, da se taj njen poziv ozakoni kao javno zvanje, javni rad, onda je to samo laž, obmana, demagogija i cinizam prema ženi materi. Protiv toga i muslimanska žena u organizaciji Ženskog pokreta treba da se bori sa svojim drugaricama i to da se bori do predaha. Sa punim elanom. Ženski pokret zato treba da organizuje muslimansku ženu.

POLOŽAJ MUSLIMANSKE ŽENE KUĆNE POMOĆNICE

Osim žena uposlenih po fabrikama, radionicama, kancelarijama i onih neproduktivnih domaćica inače stradalnica, postoji među njima i red kućnih pomoćnica, ili kako se u građanskom društvu zovu »služavke«. Prema anketi, održanoj nedavno u Beogradu po pitanju kućnih pomoćnica, tvrdilo se da u celoj zemlji ima 58.394 žene u tome poslu. Od toga, kažu, samo 0.3 % odpada na muslimanke. To znači sve 175 »služavki« muslimanki u celoj zemlji. To je apsolutno netačno. Zna se i moguće je utvrditi da u samom Sarajevu ima skoro toliki broj kućnih pomoćnica muslimanske vjeroispovjesti. Međutim, da se ovako griješi, uzrok je što te radnice nijesu prijavljene kod okružnih ureda. Inače, kako se onda može objasniti činjenica da tolike hiljade muslimanskih siromašnih žena i djevojaka ipak čestito i pošteno žive, bar do sada, ako ne činjenicom, da one moraju nešto raditi, t.j. mora da su iznajmljene u koga bilo i da je druga vrsta posla isključena osim kućnog s obzirom da su te žene iz bivših aginskih i begovskih porodica, dakle žene koje znaju raditi samo dva posla: domaćinstvo ili ženski ručni rad. Da je njihov ženski ručni rad potisnut sa tržišta, o tom nema sumnje. Ukoliko da ga ima, to je rad djevojaka iz imućnijih porodica, dakle samo djevojačko ruho. Ovaj pak slučaj važi isključivo za djevojke iz kasabe i sa sela. Zna se, da je evropska civilizacija i u tom pogledu učinila prevrat. Djevojačko ruho sve više potiskuje kućni evropski namještaj. Spavaće sobe, trpezarije i slično. Dakle, ženski ručni rad danas je stvarno u muzeumu i kao neka egzotičnost služi u prometu i može računati samo na strane turiste. Dakle, vrlo nezahvalan posao. Muslimanska žena u njem ne može naći hljeba. Drugo joj ne preostaje, ako uopšte želi da živi i da očuva svoj »orz i obraz«, nego da se prihvati kućnog posla. Doduše ima ih koje se bave šivanjem bijelog rublja. To je konfekcijski rad za trgovce, ali kako smo već ustanovili vrlo mizerno plaćen. Osim toga taj rad je pod udarom fabričke konkurencije. Kao u svemu tekstilu, manufaktura je i ovde potisnuta. Dakle, mnogobrojne čestite djevojke i žene iz muslimanskog društva mogu da zarade u do-

mačićkim poslovima kao kućne pomoćnice. Zato srazmjerno broju likvidiranih feudalnih porodica, likvidiranih u tom smislu, mi možemo ocijeniti, da je broj žena muslimanske vjeroispovjesti u kućnoj posluzi mnogo veći. On se diže na hiljade. To će se obistiniti, ako bude donesen zakon o kućnim pomoćnicama. Naime u vezi sa pomenutom anketom u Beogradu, izrađen je projekat zakona o kućnim pomoćnicama, koji će biti predložen članovima ankete, a poslije podnesen vladi. Kažem, tada će se obistiniti da je brojno stanje muslimanskih žena na tom poslu mnogo veće.

Ovim zakonom, osim gornjeg, ima da se objasni i jedna druga stvarnost. To, kako je muslimanska žena — neuka i neobavještena, neprosvjećena i naivna do djetinjstva — predmet eksploatacije. Začudo, upravo onih dobrih muslimana, koji svoje muslimanstvo uzdižu do oreole svetosti. Saznaće se istina da muslimanke kućne pomoćnice rade u njihovim domovima po 18 sati. Rade sve. Od pranja kuhinjskog suda do dječije rubenine. Od cijepanja drva do trke po čaršiji za najmanji čejif kojeg god bilo člana porodice svoga poslodavca muslimana. Da je nedjeljni odmor nepoznat. Da su plaćene 50 dinara mjesečno. Znam jednu bogatu sarajevsku muslimansku porodicu, koja drži 4 kućne pomoćnice muslimanke i plaća ih sve skupa sa 400 dinara mjesečne plate. Znam nekoliko muslimanskih porodica u Sarajevu, koje drže kućne pomoćnice besplatno. Kaže, uzela je »pod evlad« tj. kao svoje dijete do udaje, zato je ne prijavljuje ni kod okružnog ureda. Obično je izgovor da je djevojka hanumina rodica. Ovi slučajevi čine da je statistika o kućnom pomoćnom osoblju nepotpuna i da anketa utvrduje tako mali procenat muslimanki uposlenih na tom radu.

Kakav je život ovih žena u domu gospodarevu u domu aga i efendija? Kako se one hrane? Kako se odjevaju?

Redovna hrana je ostatak iz domaćinove sofre za koju ne sjeda služavka. Meso, to su kosti iza sofre, koje »služavka« ogloda. Ona ima da obliže sahane, pa da ih tek onda opere. Ona to i čini i to sladokusno. Bez sustezanja. Ona je naučena da joj je to zlo dosuđeno, da se tome mora pokoriti. U njoj ne može progovoriti ljudsko dostojanstvo. Upravo ne smije da progovori, jer sitničavi i nervozni efendija i rabijatni aga, ne samo da će je izbaciti na ulicu, nego će je i izdegenečiti. On ili hanuma, svejedno. Mi smo rekli, to je svijet, koji se uzdiže svojim muslimanstvom. Ukazuje na islamsku demokraciju. Ali, čudo kada se ima primjenuti makar i ta islamska demokracija u njegovoj kući iza zatvorenih vrata, on je onda neumoljivi despot. Naravno prema kućnoj pomoćnici.

Spavanje. U poslednjem kutu kuće. O higijenskim uslovima nema ni govora. Uvijek se nekako zaogrče u plaštu islamskog propisa o čistoći. Veli se: neka klanjaju, neka redovno uzimaju abdest (pranje pred molitvu), pa će biti čiste. To se uvijek brižno ističe. Mi međutim i ne ukazujemo na nečistoću ondje gdje ti dobri muslimani obavljaju svoju molitvu. Dopuštamo da ta čistoća postoji. Ali, pitam te fariseje da li postoji potrebna čistoća ondje, gdje njihova »cura« spava. Kakav je njezin noćni pokrivač, našto ona legne da spava, kolika je vazdušna kubatura njenog prenoćišta? Da li se njezina ložnica prozrači? Je li uopšte moguće očistiti njezinu ložnicu? Na sva ta pitanja moguć je samo negativan odgovor. Noćne haljine gdje služavka spava, to su prnje od 50 godina. Koliko je likvidirano života pod tim starudijama. Možda i sa najopasnijim pošastima. Starudijama, koje nijesu nikad dezinfekovane. Ali one su ipak moguće da budu pokrivači i ložnice za »cure«.

Teško stanje kućnih pomoćnica muslimanske vjeroispovjesti upravo kod muslimana poslodavaca, treba da se do utančine raskrinka.

Treba strgati maske obmane i farisejstva i ukazati na bijedu sirotinje, koja je najmanje kriva zato što je sirotinja. To će, naglašavam, da se iznese na vidjelo kada bude donesen pomenuti zakon. Drukčije je nemoguće da se obezbijedi i zaštiti muslimanska žena, u kućnoj posluzi, jer nije moguće, ako se to zakonom ne reguliše, da se ulazi u te domove i da se provodi kontrola za zaštitu po Zakonu o zaštiti radnika.

Kod ovog i ovakvog stanja, zar se može biti optimista? Zar se može gledati u kakovu bolju budućnost ovih žena, osim potpunog moralnog pada? Isključeno! To naglašavam. Krajnje je vrijeme da se i u tom pravcu malo efikasnije uputi naša socijalna politika. Ne treba biti obazriv. Ako građanska klasa traži zdrav i sposoban radni narod, neka i materijalno i moralno obezbijedi ženu radnoga naroda, koja u glavnom i jest u ovom slučaju, kao i u slučaju populacije odlučujući faktor.

ZAKLJUČAK

Prije nego završimo, potrebno je da zagledamo i jedno materijalno zalede muslimanske žene, zalede koje su joj namrli njezini djedovi kroz vjekove. To je zajednička imovina sviju muslimana, a zove se Vakuf. Mi nećemo biti u protivrečju kada ukažemo da Vakuf danas zauzima stav prema muslimanskoj ženi kojemu se

ne može odoliti. Dobiva se dojam nemuslimanske uloge Vakufa, kada se s naše tačke gledišta posmatra njegov rad. Uloga Vakufa u ovom području stoji u suprotnosti sa islamom.

Vakuf, kako rekosmo, to je islamska javna zaklada. Njezino dobro je zajedničko dobro svih muslimana. Ta je ustanova nastala datim zavještajima imućnijih vjernika, a svrha je u krajnjoj analizi da se muslimani i muslimanke materijalno i moralno pomažu, da se kulturno i privredno podižu, da se moralni odgoj drži u skladu sa vjerom itd., jednom riječju da se očuva muslimansko društvo kao vjerska zajednica. Međutim, mi danas vidimo da Vakuf niukoliko ne odgovara svome zadatku. Stvarno, danas on, po svom radu, ne pretstavlja zajednicu svih muslimana niti zajedničku imovinu njihovu. Njegovi milionski prihodi služe samo i isključivo vjerskim apstrakcijama. Tako se naime možemo izraziti kada mislimo samo na teološki dio islama. Međutim, islam nije samo teologija. On se interesuje za sve društvene manifestacije vjernika. Njegova šerijatsko-pravna ustanova, koja je u bližoj prošlosti obuhvatala cjelokupno pravo i kod nas, jasno govori, u prilog naše tvrdnje. Činjenica da je danas svedena ova islamska ustanova samo da reguliše bračne i nasljedne odnose muslimana, i upravo da joj je to ostavljeno uporedo sa postojećim građanskim zakonodavstvom, govori da i građansko društvo priznaje Islamu da nije jednostran, odnosno da njegove ustanove mogu obuhvatiti i regulisati bar djelomično i ostale probleme te vjerske zajednice, a prvenstveno one socijalne naravi. Ako je prema tome šerijat mjerodavan da reguliše nasljedno pravo pojedinaca vjernika, time je rečeno da je njegova riječ mjerodavna i konačna i po pitanju upotrebe i raspodjele vakufske imovine kao zajedničke imovine sviju vjernika. Međutim, šerijatski sud se vješto zaobilazi. Dovoljno je, vele, da u vijeću sjedi jedan, dva ili tri kadije, rad će biti u saglasnosti sa šerijatom. Dakle, identifikovanje ličnosti kadije sa ustanovom šerijatskog suda. Zaista, kada bi ova ustanova, recimo, u Sarajevu digla svoj glas protiv toga apsurda, bila bi anatemisana. Pitanje je da li bi šerijatski sud kao ustanova na pr. odobrio, da se u lanjskom vakufskom budžetu dotira svota od 20,000.000 dinara za podizanje hotela na tašlihanskom zemljištu. Ja tvrdim da ne bi. Ali, kako god bilo da bilo, u odnosu Vakufa i šerijatskog suda sigurno mora jedno da dođe do prečišćavanja i do obračuna. Mi ćemo se ovde zadržati na samovolji Vakufa u upravljanju tim ogromnim dobrom vjerske zajednice.

Kažu volja zavještača mora da se poštiva. Tvrdnja bez osnove. Ako je jedan zavještač prije sto godina uvakufio tri mlina i jednu džamiju recimo u gradu Sarajevu u Mlinima ulici, i ako je u tom svom legatu naredio da se prihod od mlinova ima upotrebiti dvojako, recimo, jedna polovina za održavanje zgrade mlina, a druga polovica za održanje džamije, pita se, je li volja legatora ostala očuvana, kada su mlinovi u Mlini ulici prestali, likvidirani i srušeni, da se tamo reguliše ulica i provede kanalizacija po planu gradske opštine. Odgovor je jasan. Likvidacijom mlinova, likvidiran je izvor prihoda od kojih je izdržavana džamija. Dakle, volja zavještača sa materijalnim uslovima koje je ona dala izmjenjena je. Dakle, volja zavještača nije neprikosnovena. Uzme li se ovo sa stanovišta islama, stvar će se još jače okrenuti nama u prilog. Ovde neumoljivo strogi islamski propis za čistoću, dakle za održanje higijene, dolazi do izražaja. Islam daje prednost provedenoj kanalizaciji, jer je to u skladu sa njegovim strogim propisima o održavanju higijene na opštu korist društva. Dakle, mlini našeg zavještača otišli su u hajir (dobro) cijele zajednice. Po vakufskim dogmatičarima volja zavještača je pogažena, ali po principima islama u krajnjoj analizi ta je volja ipak poštedena.

Zadržavajući se za čas još na ovom primjeru, ukazaćemo i na finansijski momenat, koji je nužno nastao eksproprijacijom mlinova. Razumljivo je da je eksproprijacija izvršena uz primjernu naknadu štete za ovaj legat; ali je razumljivo i to da je tu naknadu u gotovom novcu vakufska uprava uložila u banku na »prilod«, tj. na kamate. Kažu, od kamata može da se održi džamija. Čudne protivrječnosti. Islam najstrožije zabranjuje kamate, a Vakuf ulaže novac na kamate, da tim kamatama održava islamsku najodabraniju ustanovu — džamiju. Džamiju, gdje se Bog slavi i ujedno krši islamska ustanova o zabrani kamata.

Ovaj primjer uzeo sam zato da ukažem kako se u društvu naših vjerskih vodećih krugova manipuliše sa propisima Islama. Za njih su ti propisi elastični, kada novac treba da se ukamati, ali su neumoljivo kruti, kada se obesciljeni legat ima da upotrebi u korist zajednice kao njeno isključivo pravo. Tada je volja zavještača neprikosnovena. Dakle, volja zavještača stoji iznad volje Islama. I konačni ishod iz ove analize jest taj da vakufska milionska dobra služe samo hodžama, naravno onim kvalifikovanim u prvom redu, onim ugojenim sa skupim palatama i njihovim sitnim satelitima, a sama muslimanska zajednica ostaje po strani u

svim svojim potrebama i oskudicama. Ostaje da moralno pada islamska kćer, da se ruši islamski brak i napokon da se ostavlja i sama vjera. I to sve samo zbog materijalne bijede. Po ovome, Vakuf ostaje hodžinska zaklada, i kada hodže čuvaju volju pokojnih zavještača, stvarno oni čuvaju svoje dohotke. Time se ukazuju konture ekonomskog klerikalizma, koji je takode u Islamu apsolutno i najstrožije zabranjen u svakom pogledu. To je ta nemuslimanska uloga našeg Vakufa, uloga, koju šerijatski sud s pravom može da zabrani. Samo treba volje i energije.

Dakle, u vezi sa našim predavanjem, mi smo se dotakli Vakufa sa željom da ukažemo na njegovu svrhu, koja osim vjerskog ima pretežno i socijalni karakter. Ako se radi o vjerskom prestižu, kojeg blagoglagoljivo ističu današnji upravljači Vakufom, onda se taj prestiž ne može postići drukčije i kroz snagu Vakufskog dobra osim ako se to dobro socijalno korisno upotrijebi.

Mnogo se govori o uredenju groblja. Traži se estetika u groblju u znaku pijeteta prema mrtvima i u znaku parade prema inovjercima. Za ovo se zalaže i jedan uski krug gradanske muslimanske inteligencije. Zamislite anomalije, i protivrečja. Huka na Vakuf, zašto ne uredi stanove mrtvih muslimana, da izgledaju lijepo, estetski na ponos Islamske zajednice, a nikada i niko nije ustao sa zahtjevom, da se urede stanovi živih muslimana, na vakufska zemljišta u velikim kompleksima na kojima bi trebalo izgraditi lijepe, higijenske i uzorne kolonije za radni narod iz ove vjerske zajednice.

Istina, groblja su zapuštena. Ali to nije porazno za mrtvace. Inovjerci se mnogo i neće na to obazirati. Ako im ipak dodija nečistoča, koja tamo vlada, oni će u krajnjem slučaju zatražiti intervenciju vlasti i time će se stvar svršiti. Ali zapuštena muslimanska porodica, njezini bijedni kućerci po periferiji, o kojima smo već govorili i koji su u velikoj većini vakufske daščare, to može da se ruši. Muslimanska sirotinja u tim jazbinama može da umire od svih mogućih pošasti, da moralno propada i da plaća Vakufu kiriju od one mizerne najamnine, što je dobiva onako krvavo i poslije strašne eksploatacije bezdušnih fabrikanata i njihove kapitalističke klase.

Ko je ostavio Vakufu te milione?

Bosanski begovi, age i spahije.

Ko su one bijedne radnice muslimanke po fabrikama sarajevskim u »Nelki«, »Diri« itd.? Nelka sa unukom Smail-age Čengića kaže da su to kćeri, unuke i praunuke tih istih legatora bosanskih begova, aga i spahija.

Ali, znadu hodže da se mrtvi ne vraćaju. Ne boje se prekora. Oni mogu pašovati sa tim dobrom do mile volje, a sirotinja koja ima puno pravo na to vakufsko dobro, može i nadalje da pada i propada u moralnom i u materijalnom pogledu i da služi za eksploataciju i za stvaranje kapitala velikim preduzimačima. Može, jer upravo ti preduzimači, veliki su ahbabi hodžinskih upravljača Vakufa.

Zašto leži vakufsko zemljište u Tereziji, jednako kao i tašlihansko zemljište? Istina ovo zemljište drži u najam »Hajduk« za svoj stadion. Dakle rentira se. Ne leži. A zašto da se ono daje za igralište? Zašto se upravo na tom igralištu ne bi podigla radnička kolonija za one muslimanke, koje tako strašno pate po periferiji? Ako je riječ o potrebnom priplodu vakufske imovine, zašto se ne bi uz tu koloniju, neposredno podigla izvjesna industrija i povukla muslimanska sirotinja, bar djelomično iz pandža mlade jugoslovenske buržoazije i sklonila u jednu vakufsku radničku zakladnu industriju? Zar se to ne bi moglo izvršiti za skoro jednakom sumom koja je u prošloj godini votirana za hotel na tašlihanskom zemljištu, i zar ovo ne bi bio takode jedan rentabilan uložak mnogo rentabilniji nego hotel?

Treba znati da ovo vakufsko zemljište u Tereziji sadrži 40 dunuma površine u jednom komadu. Na tom zemljištu izgraditi jednu uzornu radničku koloniju, makar to bilo samo za muslimanske radničke porodice, značilo bi izvršiti volju legatora. Njihovo bi potomstvo u najtežim časovima time dobilo jednu šerijatsko-pravnu zaštitu. Naprotiv, Vakuf to neće. To nikad niko od sjajne gospode i efendija nije mogao ni zamisliti. To se uostalom protivi njihovim računima. Podizati radničke kolonije za muslimanske radničke porodice, za potomke samih legatora, to bi se protivilo računima za sakupljanje milionskog tezaurisanog novca u raznim oblicima.

Šta dakle treba da se radi u pogledu Vakufa od kojeg, kako vidimo, nikakove koristi nema naša radnica i uopšte muslimanska žena? U ovom pogledu Ženski pokret nema legitimacije da ma išta poduzme. Medutim, ako on po jača borbu, i ako okupi muslimanske žene u svoju organizaciju, on će tu legitimaciju dobiti i time najposlije probiti puteve do pobjede, srušiti parazitsku upravu i sa pravom potomstva osnivača Vakufa učiniti da se pola imovine Vakufa troši samo i isključivo u socijalne svrhe, za zaštitu muslimanske porodice, a naročito i prvenstveno za zaštitu muslimanske radničke porodice.

Završujući, podvlačim da su uporedo sa državom, opština i Vakuf pozvani da se najozbiljnije upravi sa sudbom milionske mase radnog naroda iz muslimanske zajednice, a pogotovu muslimanske žene radnice. Krajnje je vrijeme. Inače moralno rasulo je neminovno kao rezultat teških ekonomskih prilika u kojima se ona nalazi. Radničkom pokretu se ne može prigovoriti u ovom stradanju muslimanske žene radnice. On je nemoćan. Njemu će ženski pokret u mnogome omogućiti da se bar donekle ublaže nesnosna saradnja drugarica i drugova muslimanske vjeroispovjesti, tj. da se ovo skroz na skroz njegovo pitanje uspješno skine sa dnevnog reda.

Sarajevo *Ahmed Ljubunčić*

Bosansko-hercegovački muslimani

S osobitim obzirom na likvidaciju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini

U vezi sa postavljenim pitanjem o položaju muslimanske žene u Bosni i Hercegovini, nužno je da se bar letimično dotaknemo njezine sredine u kojoj ona živi, društvenih odnosa koji tamo vladaju, a koji su do sada u glavnom bili prekriveni i neobjašnjeni. To je potrebno prvenstveno s obzirom na historijski razvoj ovog društva u posljednjim decenijama prošlog stoljeća i prvim decenijama — do svjetskog imperijalističkog rata — u ovom stoleću. Naročito je važno objasniti društvene odnose među bosansko-hercegovačkim muslimanima s obzirom na tekovinu naše nacionalne revolucije i sa osobitim obzirom na njezin ishod u oslobođenju od austrijske vladavine u ovim krajevima. Naravno, u granicama jednog predavanja, nije moguće iznijeti sva potrebna historijska fakta, koja u ovom pogledu igraju presudnu ulogu. To bi nas odvelo predaleko. Fakta su mnogobrojna. Historija je tu. Doduše sa tačke našeg gledišta malo nejasna, ali ipak materijal, koji se da iskopati iz mase mnogih drugih historijskih beznačajnosti. Zato je potreban poseban rad i veliki napor. Ali ipak na tom treba da se što pre poradi. Mi, međutim, u svom predavanju uzećemo u razmatranje likvidaciju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini kao nužnu historijsku činjenicu, koja rezultira iz naše nacionalne revolucije.

Prije nego se upustimo u to razmatranje, moramo unapred naglasiti, da agrarne odnose u Bosni i Hercegovini ne posmatramo isključivo kao suštu polugu jednog feudalnog poretka. Feudalni poredak u pravom smislu te riječi sa svakim svirepostima kao u Evropi faktički nije postojao. Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini s te strane tek su neznatni ostaci takovog poretka. Kako mi, međutim, nemamo namjeru da zasad uzimamo u razmatranje odnos kmeta i kmetovlasnika, ovako kratka primjedba je dovoljna da nas opravda. A za nas je važno samo to, da su ti odnosi postojali i da su likvidirani u vidu likvidacije agrarnih odnosa. Ono što spada u predmet našeg razmatranja jesu nužne historijske posljedice te likvidacije u okviru muslimanskog društva i o tome mi želimo da govorimo u našem predavanju.

Bosansko-hercegovački muslimani u kritičnom historijskom vremenu nacionalne revolucije, kako ćemo viditi, nose u sebi kao kolektiv dosta razvijene klice društvenih odnosa, koji danas vladaju, a koji su odnosi pod austrijskom vladavinom bili — odnosi drugoga reda. Obično se govorilo, a i danas se tvrdi u izvjesnim društvenim grupacijama, da su bosansko-hercegovački muslimani bili feudalni gospodari. Time se hoće da ukaže na cjelokupno društvo, na sve muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini. Međutim, to nije tačno i to je u najmanju ruku zabluda.

Izuzev vrlo neznatnog broja muslimanskog življa po selima, dakle seljaka (najviše 15%), bez sumnje sve je ostalo varoško stanovništvo. Tačno je da je to bio privilegisan elemenat otomanskih i austrijskih vlastodržaca, ali to još ne znači društvo feudalnih gospodara. Okupatorska politika u Bosni i Hercegovini učinila je da su ovi društveni slojevi označeni feudalnim gospodarima. Prikriveno je da je u tom društvu, kompaktnom samo po vjeri i jedinstvenom samo po vjerskom fanatizmu, velim fanatizmu, jer on je kod njih tekovina, njima tuda, naturena s polja, unakrsnim političkim borbama razvijena do kulminacije, do ludila, velim prikriveno je kroz decenije, da je u tom društvu zaista postojalo oštro socijalno diferenciranje. Prikrivano, razumljivo od vladajuće klase, ali ipak nije ostalo nepoznato. Postojali su muslimanski velikaši-begovi, age i spahije kao viša odabrana klasa. Bez obzira na ustanovu o zabrani klera u islamu, ovi velikaši, kao i svi njihovi drugovi iz kršćanskih zemalja upravo su mudro tu ustanovu oko sebe kupili počam od najnižeg nepismenog seoskog hodže do najvišeg vjerskog funkcionera. Dakle, nije im nedostajao vjerni satelit

vjerskih službenika. Oni zajedno bili su viši socijalni red, izraz volje vladajuće klase. To je i razumljivo, kada je najveći muslimanski veleposjednik u Jugoslaviji — Vakuf bio njihovo ekonomsko zaleđe. Makar i malo, ali ipak ekonomsko zaleđe. Ekonomsko zaleđe vjerskih službenika, a ekonomska osnova, da se ti službenici drže potrebnog reda za muslimanske velikaše.

Vakuf, kako ćemo viditi i danas vrši sličnu ulogu. Koliko je broj ovih velikaša neznatan, o tome nam sa stvarnim podacima govori evidencija o likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini.

Uredbom o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini likvidirano je 238 individualnih kmetovlasnika veleposjednika i 65.000 individualnih kmetovlasnika maloposjednika.

Naime pomenutom Uredbom u članu 1 odlučeno je da se svi kmetski odnosi u Bosni i Hercegovini likvidiraju. Dakle, tu uopšte ništa ne znači, da li je jedno kmetovsko selište u vlasti veleposjeda ili nije. Važno je samo to da se radi o kmetskom selištu i to se ovom Uredbom, svuda i svagdje u Bosni i Hercegovini likvidira. Prema tome likvidacija kmetskih selišta je jedina zajednička interesna sfera svih muslimana koji su u vezi sa agrarnom reformom. Dok se međutim likvidacija begluckih zemalja stvarno ne tiče jedne ogromne većine bosanskohercegovačkih muslimana, a to ćemo odmah viditi.

Iz ukupnog broja 65.000 interesanata moraju se izdvojiti svi oni, kojima je agrarni odnos likvidiran po kategorijama V do XXVIII degresivne skale za obračunavanje isplate kmetovskih selišta. To su kmetovlasnici koji su prije rata imali feudalno osigurano blagostanje, da ne kažemo bogatstvo, a koji su isključeni iz prve četiri kategorije degresivne skale, dakle niti su siromasi niti veleposjednici.

Agrarna direkcija za Bosnu i Hercegovinu zabilježila je osim 65.000 likvidiranih kmetovskih selišta još i 25.000 likvidiranih beglučara (uzimamo za vlasnike begluckih zemalja naziv beglučar radi kraćeg izraza). Mi međutim znademo da su pri likvidaciji kmetskih selišta u Bosni i Hercegovini bili zainteresovani, a kako ćemo viditi upravo i najjače zainteresovani vlasnici begluckih zemalja. Znači da je ovih 25.000 begluckih interesanata stvarno sadržano u onih 65.000 individualnih kmetovlasnika i da je to ukupan broj agrarnih interesenata.

U ovom broju evidencija agrarne reforme zabilježila je 238 veleposjednika sa begluckom i kmetskom zemljom, 24,862 samo sa begluckom zemljom i 40.000 kmetovlasnika sitnosopstvenika. Ovima je likvidiran agrarni odnos po prvoj kategoriji degresivne skale za kmetovska selišta.

Daljnjom analizom, a u pomanjkanju statističkih podataka, uzimajući prosjek za veleposjed 4.700 dunuma, za jače posjednike, begove, age i spahije 470 dunuma i za sitnosopstvenike 58 dunuma kmetovske zemlje, gornji red, opet na temelju prakse agrarne reforme mijenja se i glasi:

I. Za kmetovska selišta zainteresovano je:

1) 238 veleposjednika sa 1,124.803 dunuma zemlje (1 dunum = 1000 m²).

2) 1.750 jačih posjednika uzetih po kategorijama V do XXVII degresivne skale sa 822.500 dunuma zemlje.

3) 63012 sitnosopstvenika sa 3,712.697 dunuma zemlje.

Svega 5,660.000 dunuma zemlje.

Međutim, ako sada dodamo i analizu o begluckoj rasprodjeli zemlje uzimajući za prosjek veleposjednicima 5.600 dunuma, jačim posjednicima iz kategorija V do XXII 560 dunuma, a sitnosopstvenicima prosjek od 77 dunuma s glave na glavu, imamo slijedeće stanje:

II. Za beglučka zemljišta zainteresovano je:

238 veleposjednika sa 1,332.800 dunuma zemlje.

1.750 jačih posjednika sa 980.000 dunuma zemlje.

23.012 sitnih posjednika sa 1,687.200 dunuma zemlje.

Svega 4,000.000 dunuma beglučke zemlje.

U vezi sa kmetskom zemljom stanje (u dunumima) izgleda ovako:

Veleposjed

238 = 1,124.803 kmet. 1,332.800 begl.

Svega 2,457.603.

Jači posjed

1.750 = 822.500 kmet. 980.000 begl.

Svega 1,802.500.

Sirotinja

63.012 = 3,712.697 kmet. 1,687.200 begl.

Svega 5,399.897.

Usporedenje:

Vezujemo velike i srednje posjede, a kmetovlasnike bez begluka i sitne beglučare na drugu stranu. Prvi su *bogataši,* drugi *sirotinja.*

Dakle:

Bogataši:

1.988 lica zainteresovano je sa 4,260.103 dun.

Sirotinja:

63.012 lica zainteresovano je sa 5,399.897 dun.

Plaćanje:

238 veleposjednika primilo je za kmetovsku zemlju 50,616.123 dinara.

Za beglučku zemlju 167,600.000 dinara.

1.750 beglučara primilo je za kmetovsku zemlju 37,012.500 dinara.

Za beglučku zemlju 122,500.000 dinara.

1.988 bogataša primili su za begluk i kmetove svega 376,728.623 dinara.

63.012 sitnosopstvenika primili su za kmetove 167,371.365 dinara.

63.012 sitnih beglučara primili su za begluk 210,900.000 dinara.

63.012 siromašnih muslimana primilo je svega dinara 378,271.365.

Prema tome svaki je bogataš s glave na glavu naplatio svaki dunum zemlje poprečno po 88.50 dinara, a svaki sitnosopstvenik svaki dunum naplatio je po 70 dinara poprečno.

S obzirom na ukupan iznos površine kmetske i beglučke zemlje naime na sumu od 9,660.000 dunuma i s obzirom na isplatu te zemlje bosansko-hercegovački muslimani u vezi sa agrarom ovako su zainteresovani sa plaćanjem agrara:

Bogataša svega 3½% naplatilo je za agrar 376,728.623 dinara.

Sirotinje muslimanske 96½% naplatilo je svega 378,271.365 dinara.

Omjer u procentima:

1988 bogataša muslimana naplatili 48%.

63.012 sirotinje muslimanske naplatili 52%.

Pojedinačno zainteresovan je za isplatu agrara u Bosni i Hercegovini:

Svaki bogataš sa 189.501 dinar.

Svaki siromah sa 5.843 dinara.

Na berzi:

Bogataška hiljadarka vrijedi 60 din. beglučka. Sirotinjska hiljadarka vrijedi 40 din. kmetovska.

Ovo uzimamo s obzirom na činjenicu, da su bogataši više zainteresovani sa beglučkim obligacijama, a sirotinja sa kmetovskim.

Upuštati se u dalju analizu, suvišno je. I sa ovim imamo jasnu sliku.

Dakle, bosanski »beg«, »aga« i »spahija«, to su tek prazne titule. Stvarnost je da je u tom feudalnom društvu tokom historije, formirano jedno posebno društvo, društvo siromaha od 63.012 t. zv. kmetovlasnika. Oni ni u kojem slučaju prije svjetskog rata nisu mogli opstati sa mizernim prihodima nekoliko kmetovskih selišta, nego su se morali latiti nekog drugog posla, uvijek u svojstvu samostalnog proizvođača. To je ona svagdašnja pratilica feudalnog poretka u historiji. Često se moglo po Bosni i Hercegovini zapaziti kakovu malu kafanicu, bakalnicu, sitnu zanatsku radnju, pa čak i hamalsko uže sa naslovom: »Rizabeg«, »Adembeg«, »Asimaga«, »Aganspahija« itd. Silom prilika, mogao je jedan nazovibeg, aga ili spahija zapasti često i u najkrajnju bijedu. Takovih je bilo mnogo. Njih je bila većina. Činjenica pak, da je to ostalo nezapaženo tako oštro kao što se to danas drastično ističe, to je samo bitna oznaka feudalnog poretka, makar i u zadnjim ostacima njegove naturalne proizvodnje. Istina bilo je i takovih slučajeva da se radom u privredi i štednjom došlo i do manjeg beglučkog posjeda. Međutim, ti su slučajevi vrlo rijetki. Značajan uspjeh u privredi, koji bi se pokazao kod siromašnijeg muslimanskog stanovništva, mogao je imati samo građansko-privredni karakter i obično je ostajalo pri tom. Dakle unutar feudalnog društva bosansko-hercegovačkih muslimana, još prije likvidacije agrarnih odnosa formiralo se je tokom historije društvo siromaha njih 63.000 kao socijalna suprotnost prema 1988 bogataša begova, aga i spahija. Suprotnost koja je na zgarištu prošlog imperijalističkog rata, u ruševianma svoje građanske sitne privrede našla pustoš i pored toga samo još nelikviđiran agrarni odnos sa svojih 2 najviše do 10 kmetovskih selišta i po nekoliko dunuma beglučke zemlje. Da je stanje ovih ljudi zaista bilo očajno, o tom jasno govori hitna pomoć agrarne politike sa plaćanjem rente i hakova, i da je poslije ovim sitnosopstvenicima za razliku od svih ostalih bogataša kmetovska zemlja plaćena po 70 dinara na dunum pri isplati kmetovskih selišta.

Dakle, agrarna reforma u Bosni i Hercegovini rastrgala je lažne okupatorske maske sa društvenog života bosansko-hercegovačkih muslimana i mi vidimo ovo stanje:

Bosansko-hercegovački muslimani nisu zatečeni od agrarne reforme u cjelini kao feudalni gospodari. Naprotiv zatečena je neznatna manjina feudalnih gospodara njih 1988 i 63000 sirotinje t.zv. sitnih kmetovlasnika. U muslimanskom feudalnom društvu ovi su stvarno pretstavljali neformiranu, dakle začetu radničku klasu. Klasu, koja je čekala agrarnu reformu da bude stvarna proleterska klasa — klasa beskućnika, dok naprotiv, ona manjina prestavlja jedan uzan krug malograđanske klase na čelu sa krupnim veleposjedom. To je tačno kao što je istina, da su naši siromašni muslimani u Bosni i Hercegovini s obzirom na svoj ekonomski položaj nosili samo lažne titule.

Prema tome nimalo drukčije, nego kao i kod ostalih naroda u historiji, mi vidimo to bosansko-hercegovačko društvo po vjeri, kako se likvidacijom agrarnih odnosa raspada u svoje sastavne dijelove.

1.) Radni narod, narod bez kuće i kućišta — proleteri ili jedan ogroman div mase, radnička klasa. Izuzev mali broj građanske inteligencije, uposlene u službi vladajuće klase, karijerističke inteligencije zadovoljne sa unosnim položajima, zadovoljne sa samim sobom, imamo

osim naših siromašnih 63.000 sitnosopstvenika takozvanih feudalaca još i sav ostali radni narod iz ove muslimanske zajednice. To je, smijemo ustvrditi od sveukupnog muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, onog sa sela i onog iz varoši, jedna ogromna, jedna apsolutna većina gotovo sa 80%. Prijeratni i posleratni beskućnici muslimani u Bosni i Hercegovini, upravo sačinjavaju tu ogromnu većinu, taj veliki bosanski dodatak radničkoj klasi. Da su seljaci muslimani, sastavni deo te klase, ili bar da nijesu uopšte njihova suprotnost, nego naprotiv njihov prirodni saveznik, o tom nema sumnje. Po karakteru svoga društvenog položaja, da živiti mogu samo ako faktično rade, t.j. ako su zaista neposredni proizvođači, oni su jedinstveni, a po obliku proizvodnje oni su bliski i u prirodnom savezu. Fabričko radništvo je neposredno najamno radništvo, a seoski radnik, obradivač zemlje, pod vladom kapitalističkog kreditnog sistema, oskudan u sredstvima za proizvodnju, zaista je u krajnjoj analizi, dakle posredno, ipak najamni radnik. Prema tome sa ove tačke gledišta, radni narod iz vjerske zajednice sačinjava stvarnih 80% toga stanovništva u Bosni i Hercegovini i o tome radnička klasa mora voditi računa.

2.) Bivši veleposjednici i njihovi najbliži srodnici, možemo im dati ostatak od 20%, jesu socijalna suprotnost ostalog muslimanskog stanovništva, dakle pripadnici vladajuće klase. Jedni su dospeli do kormila buržoazije i naravno vrlo brižno održavaju svoje srodnike kao svoj socijalno-politički arsenal.

Naše postavke nisu neosnovane. To uostalom i nisu naše postavke, to su historijska fakta, nužne posljedice konačne likvidacije agrarnih odnosa polarizacije društvenih snaga u krilu tek začete industrijske proizvodnje u ovoj zemlji.

Mi smo vidili tu diferenciju u potraživanjima za isplatu kmetovske i beglučke zemlje. Prema eksozeju ministra g. Demetrovića datom u parlamentu 27 marta 1933 god. svi kmetovski i svi beglučki odnosi likvidirani su za 755,000.000 dinara. Šaka veleposjednika 238 i mali broj njihovih srodnika 1750, kako smo već utvrdili zainteresovani su kod te isplate na gornju sumu sa 48%, a sve ostale mase naroda sa 52%. Uporedivajući ove činjenice, moramo se sjetiti, da su ti sitni kmetovlasnici došli tek sa svjetske klaonice, da su na domu zatekli pustoš, glad i svaku drugu nevolju, da su morali posegnuti za kreditom baš na račun isplate agrara, onda je razumljivo, da je sva ona masa od 63000 sitnosopstvenika sve što je naplatila za kmetsku i beglučku zemlju sve unapred potrošila. Vjerovnici su podmireni. Zato su se odmah morali dati na tržište rada. U najam. Zato nastaje upravo neka mala seoba naroda. Narod se sliva u jače privredne centre. Po rudnicima, fabrikama, zanatima, trgovinama, naravno kao sluge) itd. Nastaju muslimanske kolonije u Beogradu, Osijeku, Zagrebu, Splitu, Zelenici, Kotoru, Dubrovniku itd. pored Sarajeva, koje je nevjerovatno poraslo upravo prilivom ovih bijednika. Sve je ovo radni narod, koji je feudalno društvo nosilo u svojoj utrobi zajedno sa građanskom klasom i izbacilo na površinu upravo onda, kada se građanska klasa definitivno formira i istupa kao vladajuća klasa. Historijski normalan tok u razvoju društva. Međutim, njihova društvena suprotnost, stvarni bivši veleposjednici, begovi age i spahije sa neznatnim prilivom ratnih liferanata, švercera, koriste poslјeratnu konjukturu i prosperitet i učvršćuju svoje pozicije u novim društvenim odnosima. Danas su oni stvarni pripadnici vladajuće klase.

Eto, žena o kojoj je riječ pripada ovim radnim masama naroda, ogromnoj većini bosansko-hercegovačkih muslimana, društvu, koje nema više ništa osim svoje radne snage, dakle beskućničkom društvu, dakle proleterskoj klasi. To, međutim nije nikakvo zlo, ali je zlo ono što je rečeno o položaju muslimanske žene-radnice.

Sarajevo *Ahmed Ljubunčić*

Индивидуална психилогија и женски покрет с нарочитим обзиром на васпитање жене

Тема прошлог предавања била је: Психичке разлике између мушкарца и жена и с тиме у вези питање једнаковредности и равноправности.

Видели смо да психичке разлике постоје као што постоје и биолошке разлике, но да о неједнакој вредности не може да буде ни говора.

Видели смо да просечна жена може да постигне исто што и просечни мушкарац, но да поједина жена може далеко и да надвиси мушкарца у појединим стварима.

Видели смо и то да је просечна жена у својој бити социјалнија, док је мушкарац у бити интелектуалнији од жене. Она је у својој суштини оријентисана више према конкретноме,

prema stvarnim potrebama života, dok je muškarac u suštini svojoj orijentisan više prema apstraktnome, često dalekom od stvarnih interesa života. Jedno i drugo je jednako važno, jedno i drugo jednako vredno.

Muškarac je hladniji, razboritiji, — žena emocionalnija, bistrija. (Reč je, naravno, samo o prosečnom muškarcu i prosečnoj ženi). Muškarac je logičniji, objektivniji, — žena subjektivnija i intuitivnija.

Ta intuicija joj pomaže da sazna je ono do čega će muškarac doći tek posle dugot istraživanja, tako y prosuđivanju i ocenjivanju u ljudi i stvari. („On ne nous apprend rien, nous devinons tout" — rekla je jednom jedna Francuskinja).

Žena tačno pogađa stvari i pre no što ima sigurnih dokaza za njih. U tome leži i objašnjenje tako česte vidovitosti kod žena.

Međutim, videli smo da je pogrešno pripisivati izvesne psihičke osobine ili isključivo muškarcu ili isključivo ženi. Razlike su postupne, prema tome isključivi Masculinum ili isključivi Femininum ne postoje. U svakom individuu postoji i jedno i drugo. A stvar je vaspitanja da doveđemo do izražaja i prevlasti uvek ono pozitivnije, a potiskjemo ono negativno što je y nama y individualnom kao i y socijalnom interesu.

Sad dolazimo do današnje teme: *kako gleda individualna psihologija na život žena i ženski pokret*, **osobito** *y pogledu ženinog vaspitanja.*

Ona ispituje sve pojave y životy žena i ispituje sve probleme koje im taj život nameće y želji da proniknе y suštinu pojedine pojave i pitanja ne zatvarajući oči ni pred kojom konstatacijom. Ona skida veo zagonetnosti nad ponekim stvarima tražeći istinu po svaku cenu. Devizа joj je: bolje da istinu kaže psiholog nego cinik. Jer, kao što lekar kad hoće da lečи bolesnika, treba najpre da postavi dijagnozu, tako i svaki čovek kome je stalo do sanacije društva. „Poznaj samoga sebe" - stara je i mudra izreka, jer ћeш tako najlakše poznati i druge.

Individualna psihologija posmatra čo veka kao jednu celinu. Htela bi da *od њega učini jedno potpuno harmonično* bića, pa otklanja jednostrano i pretерano pridavanje važnosti seksualnosti — i y tome se bitno razlikuje od psihoanalize.

Ona želi da reši odnos pojedinog individuuma spram društva, da reši њegov položaj y ljudskoj zajednici uopšte i nastoji svim silama i mogućnostima da od svakog pojedinog čovekа stvori korisnog člana zajednnce. Po prirodi svojoj čovek je socijalno biće. Ho y životnoj praksi vidimo da su ljudi podeljeni y socijalna i asocijalna bića. Y družeљubive i samoživе ljude. Individualna psihologija zahtevа da svi ljudi imaju razvijeno osećanje zajednice.

Ona obara teoriju o naslеđu karaktera i њegovih osobina, na tvrdi da se i karakter, a i њegove osobine razvijaju tek pod sticajem raznih okolnosti, osobito y najranijem detinjstvu. Prema tome najvažnijih zadatak y životy pridaje individualna psihologija vaspitanju. *Ciљ celokupnog* vaspitanja — treba da bude da stvori *korisne članove zajednice* i društva. Treba svetu dati što više pozitivnih, optimističkih, vedrih i hrabrih ljudi. Hrabar čovek ne plaši se teškoća i prepreka y životy; on s њima računa, ne izbegava ih, već gleda da ih savlada i tako stigne do ciља. Individualna psihologija još jače podvlači, ho ostale pedagoško-psihološke struje, da treba budити i podržavati čovekovo samopouzdanje, њegovu veru y samoga sebe i, њegov rad.

Ponavљam, pitanje stavљeno y pretходnom predavanju, a koje je postavila individualna psihologija: *je li fiziološka razlika i razdeoba ulogа y procesu održanja i nastavљanja rase odlučna i za duševni život i socijalni stav ili nije?*

Je li žena y prvome redu ženka ili je čovek? Ako posmatramo biološko stanje i proces kao centralno, onda je duševni život samo posledica, socijalni samo funkcija telesnih procesa.

Ako su nam pak merodavne socijalne forme života i socijalni impulsi razvoja, onda pada značenje čisto telesnog i ono prestaje da formira — već biva formirano.

Postavimo li pak y središte čovekovu aktivnost, onda je biološki faktor samo onaj koji potiče ili zadržava, a socijalnost je onda samo područje (Lebensfielraum) života koje ili okiva ili daje slobodny mogućnost razvoja.

Ovo poslednje, tj. dinamsko shvatanje ženskoga problema jeste ujedno i shvatanje individualne psihologije.

Po њoj sve biološko i socijalno pretstavља za pojedine individuе tek materijalnu bazu koja samo uslovљava razvoj tog individuа, a nipošto га ne određuje. Ceo ženski pol posmatran je kao jedan individuum ca svima poznatim glavnim faktorima složenog duševnog života: osećanjem manje

вредности, фиктивним особним идеалом, неуротичним животним плановима, тежњом за важношћу и компензацијом, храброшћу и осећањем, ресентиментом и протестом.

Циљ тој психолошкој анализи јесте да уклони несносни осећај мањевредности и недораслости. Посматран са становишта индивидуалне психологије цео женски покрет није ништа друго него социјални изражај оне напетости између полова, којем је крајњи задатак да искорени тај осећај мањевредности и код самих жена и да побије потцењивање којим често мушкарци разних категорија гледају на женски пол као целину.

С радошћу, међутим, морамо констатовати да што је који мушкарац у основи својој културнији и трезвенији, то је и већи феминиста, тако од обичних раденика па до највећих државника данашњице — почев од најетичнијег Масарика па до Стаљина.

Према индивидуалној психологији два су осећаја основно карактеристична код људи:

1) тежња за надмоћности (Geltungsstreben)

2) осећај недораслости или мањевредности (Minderwertigkeitsgefühl)

Једна и друга особина изазивају трзавице, кризе и као последицу тога извесну неуравнотеженост код човека.

Једна и друга особина резултирају у једном: у тежњи за афирмацијом појединог човека у животу. Ту је праизвор свију здравих и болесних, себичних и племенитих амбиција. Прирођени нагон за самоодржањем испрепliће се ту са тежњом да човек нешто и значи у животу. У тежњи за надмоћношћу као и осећању мањевредности налазимо кључ узајамне увредљивости, суревњивости, несхватања и сукоба како код појединих људи — незадовољних и самим собом и ситуацијом у којој се налазе — тако и код читавих групација, код племена и код народа. Невоље и тешкоће које произвиру из свега тога можемо, на жалост, врло тачно констатовати и код нашег народа.

Ономе који пати од осећања мањевредности треба помоћи, треба га охрабрити, доказујући му да ако се његов осећај и оснива, можда, на неком реалном факту, на пр. на дефекту неког органа, психичке особине или сличном, да то не значи да он не може или уклонити тај дефект васпитањем, или да га не може на други начин компензирати. По друштво — тај крајњи идеал данашњице, сви су *позитивни доприноси људи једнаковредни и једнаковажни,* па се према томе никако не ради о томе, *ко* ће бити онај који допринеси нешто *свом општем* прогресу и интересу, него о томе да *сваки* допринесе највише што може: *сваки у своме и сваки на свој начин, један у једноме, други у другоме моменту.*

Природа која ствара живот, побринула се и да га одржи. Као средство за одржање живота даје надокнаду — компензацију. Тако је код свих људи, па и код једног дела, код жена.

Шта је створило код жена тај осећај мањевредности, који јој се непрестано толико подвлачи?

У првоме реду природа, па социјални поредак и положај у друштву и васпитање.

Сви ти моменти стварају њен осећај мањевредности и стварају као природну реакцију тежњу за важношћу, која ствара не само компензацију него чак и надкомпензацију.

У своме најбољем делу „Sludie über die Minderwärtigkeit der Organen" Adler истиче да је до своје психологије дошао баш на основу мањевредности органа Што више изгледа да је неки орган и телу мање дорастао свим нападајима и тешкоћама живота, то више улаже физичког и психичког напора да га парализира. Врло често и успева у томе и показује већу потенцију него други нормални орган.

И женино тело јесте у неку руку „locus minoris resistentiae" као један мање вредан орган или читав систем мање вредних органа.

Жене су вулнерабилније, болести и позледе лакше их сналазе, па ипак могу лакше да преболе и болести и позледе. Позната је њихова издржљивост и већа стрпљивост у подношењу бола.

Претстава о женином физиолошкој продуктивности и отпорности (Zähigkeit) потиче с биолошког подручја. Посматра ли се пак њено тело као мањевредан орган, поставило се социјално мерење. И док неки људи често и претерано величају њене биолошке материнске функције, други је због тога потцењују. Њена полна припадност лепи је се као социјална мањевредност. Кад се једна жена не може већ ничим другим дотући, онда јој се каже да је ипак *само жена.* На сваком кораку може она то да осети, на сваком кораку има она да се бори против разних психолошких и социјалних предрасуда. На њој и на њеном озбиљном и савесном раду је да те предрасуде постепено сузбија. Позната бечка интелектуална радница, dr. Alice Rüble-Gerstel истиче у својој књизи „das Frauenproblem der Gegenwart" да још и данас имамо жена робиња, кметица које нису стигле ни до надничарке. У извесном смислу, каже она, жене су пролетерке, већина их немају никаквог поседа, већ једино своју телесну и душевну снагу и способност којом се пробијају кроз живот Правило је да прелазе из домаћинства очевог у домаћинство мужевљево:

Ма какав да је њихов класни положај, оне осим свог издржавања немају много од тога. Тако је у великим поседима, па тако и у породици. Раде од јутра до мрака само за стан, храну, одело и издржавање за време болести или у старости. Мали број је жена које можемо издвојити као самосталне капиталисткиње. А кад се говори о данашњој жени, говори се о њој као о општој, а не реткој појави.

И не само да са социјално економског становишта има робиња, каже даље Rühlova, има их и према начину живота. Овамо спада она маса беспослених жена што јури аутом по улицама, иде у лов на беле медведе бави се на велико физичким спортом, а из духовног спорта било каквом граном уметности, док у моралном погледу „живи на своју страну" и за све се то даје издржавати од оца или мужа. „У основи и богата жена — која није сама допринела ништа у заједничко газдинство — само је племенити својеглави луксузни пас свога мужа — каже дословце ауторка — дуго она сме да ради шта хоће, но кад му прекипи, он се лаћа бича и затвара своју чековну књижицу.

Дозлогрди ли јој такав начин живота, она постаје пролетерка или барем полупролетер."

Мање више свагде је још њен положај секундаран по признању. Тако у приватном а тако и у јавном животу. Кадгод треба нешто стегнути у домаћинству, ту је обично прва жена. А тако је исто и у јаввом животу Поред свег устава по разним земљама, о једнакости и равноправности свију грађана, кад треба повести било какву редукцију, погађа она у првоме реду жене и то оне највредније, док приличан број женског и мушког баласта остаје и даље на својим позицијама. Ни материнство још није дошло до пуног социјалног признања.

Породица, кућа јесте основна заједница људи. И ма колико да три угла у њој држи жена, одлучан је у њој ипак мушкарац. У западно европској цивилизацији је још увек патријархална; има примера додуше и у којима је обрнут ред „наопаки", тј, где је жена главно командујући у кући, но то су ипак ређи случајеви, и атмосфера у њима није увек најбоља. Ту је жена у револуционарном ставу, јер се диже против уређења такве породице, која не води довољно рачуна о њеној духовној личности, па услед тога ремети кућни мир.

Кад жена не само *што хоће* да је економски независна, већ и мора да привређује ван куће, сматра то јавност у већини само као невољу данашњице, а не виде да невоља долази само од преоптерећености женине. Да томе доскоче, желе да је „врате породици" уместо да јој олакшају живот у њој.

Па и жена сама се тешко или никако не одупире идеолошком утицају околине презајући од сумњичења да је рђава жена или мати, па жртвује своју личност интересу заједнице. Па ипак она у тој заједници заузима тек секундаран положај и као жена, мати, ташта, свекрва, снаја, сестра. Централна личност увек је мушкарац — муж, отац, син, зет, брат.

Све је то резултат погрешног васпитања како мушкарца тако и жене.

Шта је задатак васпитања, то смо већ рекли. Специјални задатак жениног васпитања треба да буде: *да се доведе до критичне афирмације њене позиције у свету уопште и до храбре и одважне иницијативе у свима животним задацима.* Да она своју улогу прихвати, треба да јој та улога изгледа и „добра". Живот, свет, друштво мора јој дати утисак предела у коме се „да живети". У обрнутом случају она ту улогу неће хтети да предузме и саботираће можда своје животне задатке. Уместо да друштво васпитањем буди храброст и самопоуздање код девојака, друштво им показује традиционални женин положај - положај другоразредни и то онда ствара или страх пред женскости или револт против ње.

Успе ли се с васпитањем девојака у томе да се доведу до неке покорности, створила су се од њих потчињена бића; а не успе ли се, развили су се самосвесни људи који протестују против потчињености своје или свога пола.

Кажу, да васпитање почиње већ у мајчиној утроби. Психолошки то значи да се она у својим мислима и осећајима спрема за свој васпитни задатак.

У грађанским породицама спрема се детиња опрема *с плавим и роза машницама.* Мати већ види будућност свога детета и радује јој се. Друкчије гледа сина у будућности, друкчије кћер. И тако је у већини случајева све до скора кћери била већ у мајчиној утроби одређена друга судбина но сину.

И онда се то дете најзад и роди. Појава тог новог грађанина поздравља се или с одобравањем или с резигнацијом. Колико је већ одојчади чуло разочарани усклик: „девојчица!" А колико отаца неће ни да поздрави жену, ако му је родила девојчицу, а он је желео сина; а коликима треба неколико дана

и месеци да се помире са својим разочарењем. Али и ту као да се побринула мати природа. Баш та нежељена деца заокупљају и заробљују дочније читаву њихову личност. Више но и један син и једна друга нада.

У владалачким породицама, где једино синови имају право наслеђа, њихово се рођење објављује двоструким бројем топовских хитаца но рођење кћери. И добро примећује Rühlova како је чудновато да су и многе грађанске, па и сељачке и радничке породице слично тако кнежевски расположене.

Тако од рођења па кроз цео живот. Још као мала деца, потпуно несвесна својих полних разлика, она виде и осећају да се дручије цене мушка, дручије женска деца.

У многим нашим селима жене још и дандањи устају, кад испред њихове куће пролази мушкарац. макар то био и дечак од петшест година. Што је још горе: у понеким нашим селима број деце је барем деветоро. Упада у очи огромна већина дечака. Испитујући ту појаву дознали смо ово: важност се полаже само на мушку децу, једино њих пазе и хране, док женско дете препушгају судбини.

Да наведемо неколико примера из грађанског васпитања Ма да су одојчад разнога пола врло налик једно на друго, обично се већ у најранијем детињству констатује: „прави дечак“ или „права девојчица“.

Нешто дочније деца већ трчкарају. Оба пола у једнаким хаљиницама. Замењују им полове. Понос, ако страни људи помисле за девојчицу да је дечак. Постиђење, ако је обрнут случај *„шта зор девојчица?“* Дечак падне и удари се: *„ух, један дечак, па да плаче“*. Девојчица јури *„ух, девојчица не сме да је тако дивља.“* Дешава се кад је девојчица дивља да људи са стране то критикују, а родитељи помало у неприлици изјављују „знате, тако смо желели сина!“ Јер, ако се син бије, гађа каменицама или срља у вратоломије, онда се с неким поносом каже „прави мушкарац“.

Женска деца често и несвесно подражавају дечаке у тим особинама: 1) јер им се тај начин више свиђа, 2) јер им се чини да би родитељи, поготово отац, више уживали у сину. То не ваља нипошто пуштати, јер ће та деца једном много патити, кад дођу до свесне констатације, да су „само девојке“. Живот ће их затећи неспремне и оне ће морати врло много енергије да утроше на своје преоријентисање, ако то још уопште буде могуће.

Полна диференцијација продире чак и у игру. Не морају се девојчице радије играти с луткама, а дечаци с камењем Где је више браће и где се не прави разлика сви се са свим играју. *Одрасли* гурају дечаку војнике, пушку, ногометну лопту, бисикл и т. д., а девојчици лутку, колица, кујну и сл. И при избору књига је слично: колико пута се каже за поједине књиге „само за дечаке, или само за девојчице.“ А колике девојчице ипак уживају у Жил Верну, Карл Мају и сличним делима.

Па и у причама што се деци причају женско чељаде има обично потчињену улогу.

У већини породица деца од најранијег детињства могу да констатују једно: отац и мати нису исто, не раде исто, не могу исто, не смеју и не вреде исто.

На жалост, још су увек ретки они бракови у којима родитељи претстављају деци у првоме реду људе уопште, а онда тек мушкарца и жену А све те утиске најранијег детињства понеће дете са собом у живот. У свима људавним конфликтима, у свима брачним тешкоћама, у свој проблематици сексуалног живота искрсаваће човеку пред очи слике из његовог породичног круга. Према томе те прве године детињег живота одређују његову будућу аперцептивну форму.

Школа може *мало* да измени, каже индивидуална психологија, често само подвлачи полну разлику. И где постоји коедукација, у већини случајева значи она тек коинструкцију. Колико пута чтју девојчице у њима како наставник каже с прекором:

— Стидите се, дечаци, девојчице боље рачунају од вас. Као да је то само по себи разумљиво да дечаци то треба боље да знају. А колико пута су девојчице похваљене, јер су показале „мушку памет“.

Кад родитељи гледају дечја сведочанства, траже код сина најпре оцену из рачуна, док код девојчице гледају најпре на понашање и вредноћу.

За сина значи школа једину дужност, док за кћер постоји и породица и кућа. После школе, дечак често или иде да се игра, или ленствује с књигом или новинама у руци, док девојчица треба да помаже у кући или да ради женски рад. „Дечаци имају више слободе, готово је једнодушни закључак девојчица. И заиста од 14—15 година дечак се често отпади од куће, и скита се много сам около. Девојчица из „добре грађанске куће“ не сме никуд сама да излази. С њеним девојаштвом престаје и њена дотадања слобода кретања, док за младића с развојем тек почиње. Код њега свест о мушкости ствара осећање надмоћности, код ње мање вредности.

Кад је у питање школовање деце у сиромашнијим круговима, на више школе полазе синови, док многа често даровитија кћи остаје код куће и мора да одабере звање које ће јој најпре турити хлеб у руке.

Много се критикује и подвлачи „ситничавост“ женина, њена педантерија или кратковидост. И то се може објаснити тиме што она одвише тумара по кући, па услед тога не може ни да стекне велик хоризонт, преглед, велики потез, јаку иницијативу, самосталност и срчаност. То јој недостаје и у опхођењу с људима. У грађанским породицама се много више пази на избор њеног друштва него дечаковог. Он се обично игра и туче с ким стигне, док се код девојчице пази на избор.

Девојке се често васпитавају да мушкарца уопште не познају. Слику мушкарца стварају према оцу и брату, па стога закључују „мушкарац је такав и такав“, уместо да кажу такав је и још друкчији.

И зато је и коинструкција боља, ако већ не коедукација. Један и други пол имаће прилике да упозна узајамне плусеве и минусе, и то онда мора код оба пола пробудити узајамно поштовање и осећај једнаковредности.

Погрешка у васпитању јесте и недовољна сексуална обавештеност девојака са стране родитеља и лекара. *Све у свему*: предности које мушко биће свестрано добија на велико привлаче. Стога није никакво чудо, каже Адлер, што код многих девојака видимо да као своју идеју водиљу носе у себи мушки идеал, било као неиспуњену чежњу, било као мерило за процењивање свога држања или начин како ће наступити и деловати. Ако не могу директним агресивним поступком да дођу до признања, оне онда иду заобилазним путем да стигну до циља и покажу онде своју надмоћност.

Све појаве и мушкобања, као и принцезастих жена проистичу из тог претпостављања мушкараца у животу. Утези што их девојка у многоме добија васпитањем јесу негативне природе. Васпитање делује на девојку као обесхрабрење; у њој је култивиран често осећај мање вредности. (У детињству често једна девојчица показује такве позитивне „мушке“ особине, а њен брат дечак, такве „женске“ да се каже: „ту се мати природа грдно забунила“, па ипак ћемо доцније у животу срести њега, а не њу, на првом месту.) Недостатак храбрости значи заправо страх, недостатак самопоуздања — несигурност, недостатак социјалног осећања — себичност, недостатак познавања живота, — беспомоћност и слабост.

Стога и каже Адлер — да не треба превидети тешкоће под којима се врши процес душевног развоја код девојака, — и даље да не можемо очекивати потпуно измирење са животом све дотле, док нисмо изједначили жену у правима с мушкарцем.

Сви смо ми продукт нашег васпитања. Од тог нашег васпитања зависи хоћемо ли се моћи снаћи у животу или не. А васпитавамо се од рођења па до смрти. Да можемо васпитавати, потребно је да знамо и познајемо људе и појаве.

Према индивидуалној психологији, потребно је да знамо о појединoм човеку:

1) како он стоји према љубави

2) како он стоји према раду и какав је у њему

3) како он стоји према друштву и какав је у њему

Све су те ствари везане уз сву силу најкомпликованијих проблема. Они нису за све људе једнако замршени и једнако тешки, као што нису ни сви задаци што човека чекају у животу.

Љубав са свимз својим облицима заједнице и брака стоји код жена често на првом месту. Опћенито се мисли да она највише и одговара жениној природи. Но неко је добро приметио: „људи су упутили жене на љубав, као што су Индијанце упутили у резервације. И на крају жене су се у тој љубавној резервацији сасвим добро снашле.“ За сваког човека, а поготово за жену љубав је везана уз масу проблема. И жена их решава како зна и стигне. Опасност која често одвраћа и застрашује појединог човека од љубавних односа лежи у томе што је постала задаћа мушкарца да по сваку цену доказује своју мушкост, па било то лукавством, преваром или чувеним „освајањем.“ То онда разара сваку безазленост и свако поверење у љубави. То узајамно неповерење поткапа онда сваку поверљивост, па од тога онда трпи цело човечанство. Претерани идеал мушкости претставља трајно изазивање, непрестано подбадање а вечити немир. Љубавни односи повлаче за собом и заједницу у животу — брак или друге последице које су за жену често и катастрофалне. Идеални витез демаскира се често у тој заједници као бруталан мужјак. Живот у браку значи за многу жену тешку потчињеност. То доводи до „мушкога про-

teста код жена“ и претвара често брачну заједницу у пакао. Јер, како каже Адлер — као што се потчињеност у животу народа не може да подноси, исто је тако она неподношљива и у полном животу. Што је жена психички више мушки оријентисана, што је самосвеснија као човек, то ће теже подносити тај положај.

Адлер дели жене у три типа:

Први тип претстављају мушкобањасте жене које се развијају у активном мушкарачком правцу. Оне су изванредно енергичне, частољубиве, амбициозне. У свему хоће да мушкарца стигну и престигну. Често се боре против љубави и брака. Ако у њега ипак упадну, онда су бесне, кваре кућну атмосферу, јер би увек хтеле да доминирају. Мрзе све кућне послове, и тврде да немају за њих никаквог талента. Основна црта њиховог карактера јесте борба против „женске улоге“. На тај тип гледа друштво с потсмевањем и презрењем, а оне су тек израз револта и протеста против целе наше културе.

Другом типу припадају оне које иду кроз живот с неком резигнацијом и показују невероватну дозу прилагођавања, послушности и понизности. Привидно се у свему сналазе и свега лађају, но при томе показују такву неспретност и пргавост да заправо ништа не унапређују. Или опет показују нервозне симптоме, слабост, потребу обазривости и тиме доказују како се таква дресура, такво насиље готово редовно кажњава неком нервном болешћу и онеспособљава их за живот у заједници. Оне могу бити најбољи људи, али су недорасле захтевима који се на њих стављају.

Трећем типу, по Адлеру, припадају оне жене, које додуше не одбијају улогу жене, али носе у себи мучан осећај да су као мање вредна бића осуђене да играју потчињену улогу. Оне су убеђене у мањевредност женину као и у то да је само мушкарац позван да озбиљно ствара. Оне потврђују и одобравају његов привилеговани положај. Свагда износе своју слабост и као да тиме траже неки обзир и потпору. И то је израз неког револта који се често у томе манифестује, да натоварују мужу и такве задатке које би оне врло лепо могле саме да изврше.

Према индивидуалној психологији карактер је тек средство како ћемо доћи до циља.

Поменута бечка ауторка дели жене по карактерима овако:

на оне	мушки	женски	надполно оријентисање
близу стварности	честите, радне	идеалне	—
нешто даље од стварности	мудре, трезвене	самилосне	фурије
далеко од стварности	лукаве	принцезе жеље – децу богиње љубави	демонске жене
сасвим туђе стварности неуротичне или оне које стварају нову стварност	протестикиње	—	пренапете жене (нове жене)

Наравно да поред тих можемо поставити још много других раздеоба.

Да се вратимо:

Тежња мушкарца да буде надмоћан над женом изазива стално незадовољство код жена. То доводи до сталне напетости и сталног потреса узајамне њихове психичке хармоније. Свака жена, каже Адлер, требало би пре брака да постави питање на свога одабраника: *какав став заузимаш према надмоћном мушкарачком принципу у култури уопште, а особито* у оквиру породице?

Незадовољство, разочарења, тешкоће и невоље у заједници одбијају многу самосталну девојку од брака, и она се решава на целибат, тражећи при томе често и несвесно компензацију на другоме пољу.

Покаткад се чују приговори да међу тзв. еманципованим женама има абнормалних сексуалних појава и односа. Индивидуална психологија не пориче да тога има, како међу удатим, тако и међу неудатим женама. Све те појаве своди на сексуални протест против сексуалне потчињености као и извесно незадовољење. Према томе су јој и потчињеност и њено наличје, потајни или гласни протест, карактеристичне појаве свих женских перверзитета.

Ми бисмо, међутим, овде могли подвући мишљење Елен Кеј, где она изјављује осврћући се на то питање: да она сафистичких жена не познаје и да их никад у животу није ни срела, „али да је често запазила факат, да данашње душевно префињене жене најлакше налазе код свога сопственога пола оне особине, које њихов душевни живот доводе у најфинија треперења, дивљења, симпатије и поштовања.“

Човек је по природи полно биће, иначе је друштвено и радино биће.

Да је полно биће, човек је свестан само у неком отсеку свог живота. У детињству и старости он је лишен свога полног живота, па и у зрело доба може да буде без њега. Исто тако га ни рад не апрорбује целога века.

Али од рођења па до смрти човек је друштвено биће. Он може живети као пустињак, презирати људе, бојати их се или избегавати их, он свеједно неће моћи да избегне социјалну везу којом смо сви повезани

Устеже ли се да буде друштвени субјект, биће његов објект. Цео наш социјални живот подељен је у приватни и јавни. Жена као пол не може много да бира као слободан субјект. Нашла се у друштву у чијим категоријама није *видно* учествовала и које јој је одредило другостепено место. Суштину жениног живота претставља данас још увек приватни живот, док суштину мушкарчевог живота претставља јавни живот. Њен је још увек оријентисан према унутра, његов према споља.

Друштво упућује жену на *материнство,* као на једину њену праву функцију не питајући при томе

1) је ли та жена уопште способна да рађа друштву здраве и способне људе како у физичком, тако и психичком погледу?

2) је ли она по својим психофизичким способностима уопште способна и да подигне ту своју децу?

3) јесу ли и сви економски услови ту да она може честито да васпита то своје потомство, не само у своме интересу, већ и у интересу читавог друштва?

О проблему материнства биће овде још специјално говора; данас бих хтела само да кажем да није свака физичка мати, мати и у идеалном смислу речи, као што обратно и свака физичка немати, може да буде идејна мати.

Високи осећај материнства није продукт биолошке њене материнске функције, већ је социолошки резултат вековне културе човечанства.

Прави свој социјални терен налази жена још и данас у породици, било да је удата или не. Породица јој даје потпору и признање које јој широко друштво често ускраћује. У њој она тражи ону топлину, које јој широко друштво не даје, а без које она ипак не може да живи Зато је готово редован случај да она готово цео свој век даје тој породици, а често и највећу своју снагу. Жене које живе сасвим саме сматране су као нека изнимка, особењаци или оне које су по несрећи тако остале. И ма колико да живот у породици може да има и својих негативних момената, он је са социјалног гледишта ипак пунији и позитивнији но самачки живот.

По природи својој жена је дружевнија од мушкарца. Има више смисла да створи контакт. Разговорнија је, учествује више у свима персоналним стварима, поверљивија је, има више филантропског смисла но мушкарац. Па ипак јој се све те особине увек не признају, већ се приговара да им недостаје одважност, снажна иницијатива и солидарност. То изазива незадовољство па услед тога протест.

Жена игра у друштву неку улогу ако се под њим подразумева бриџ-клуб, чајанке и женска друштва разних категорија. Но ако се друштво интерпретира као општина, или држава, не игра она у овој готово никакву улогу, јер или не може директно да учествује у њиховој изградњи, или учествује као минималан проценат.

Жена има врло много позитивних елемената у себи и, према томе, она *мора добити* учешћа у целокупном уређењу друштва у коме живи.

Један од разлога што јој се то право учествовања омета и пориче јесте скепса с којом се гледа на рад жена уопште.

Њен рад се даде поделити у три дела:

1) на онај за који се каже да жени по природи одговара, (мати, домаћица, кућна послуга, учитељица, неговатељица, болничарка). У свима тим функцијама њен рад се поред свега њеног улагања или довољно не признаје или потцењује, према томе или изазива осећање мање вредности или револтирано прецењивање.

2) рад, кога се жена лаћа јер хоће да је економски независна, па мора да привређује и ван куће у било коме позиву као: трговачка и занатлиска намештеница, чиновник по приватним и јавним предузећима и установама, као надничарка, земљорадница, и мануелна радница и сл.

Проблем жене ванкућне раденице скопчан је с масом компликација и о њима ће бити засебно речи. Данас да констатујемо само једно: тежина ситуације такве жене јесте у томе што је већина њих у исти мах: мати, жена, домаћица и привредни фактор ван куће. На њеном делању стоји вечито мучни печат непотпуности, и то је оно што је сатире — и потенцира у њој осећање мање вредности. Убеђена сам, кад би многи наши иначе добронамерни мужеви, синови и браћа водили рачуна и били свеснији колико савесна жена пати од нестизања и разапетости и непотпуности, да би је свагда најозбиљније помогли.

Najteže, međutim, pogađa potcenjivanje žene iznad prosečnih sposobnosti; kod njih je konflikt najčešći, jer ce javlja i tzv. „muška“ potreba za političkim, naučničkim i umetničkim delanjem i stvaranjem.

Altruizam i egoizam najjače se sukobljavaju u takvim ženama. Ako su njihov altruizam i osećanje obavezne dužnosti jači od njihovog egoizma, želja za miromv veća je od stvaralačkog nagona, one se mire ca sudbinom, krše svoju stvaralačku potrebu, pa obračunavaju sa svojom umetničkom ili naučničkom karijerom i prinose time dobrovoljnu žrtvu kultu porodičnog života.

Ako je obrnut slučaj, one u javnosti daju maksimum svoje vrednosti, a u privatnom životu pretstavljaju „čudoviste“. Individualna njihova snaga nije uvek koordinirana njihovoj zadaći i položaju u velikoj zajednici.

Nije stoga nikakvo čudo što se između njih rekrutiraju onda takve žene koje društvo naziva neuroticnima, ekzaltiranima i prenapetima, jer one to u stvari i jesu. Cilj njihov je daleko od realnosti situacije, i usled toga njihova neuravnoteženost. Njihova pojava u društvu je često disharmonična, kao što disharmonično delujе i pojava svih onih ljudi raznih kategorija koje nikako ne mogu da se izmire ca svojom situacijom.

Sve su to negativne pojave koje dokazuju da je snaga takvih žena ili neiskorišćena ili kriveo iskorišćena ili nepriznata. One bi mogle da pretstavljaju jednu pozitivnu snagu, čim bi im bilo koja društvena zajednica stvorila i dala slobodnu mogućnost razvoja i rada.

Dolazimo do fakta produktivnog ženinog rada na polju umetnosti i nauke?

Neprestano kljucanje i podvlačenje toga da je žena dosad y tim pravcima minimalno dala, stvara kod mnogih inače vrlo obrazovanih žena osećanje manjevrednosti.

Po jednoj praškoj statistici izlazi da je y Čehoslovačkoj bilo od 1700—1900 godine 3700 ljudi iznad prosека, a od toga 142 žene tj. 3.83%.

Međutim, vrlo je dobro primetila jedna nemačka feministkinja: *„da žena poređ svega stigne i tolikо, kolikо stigne, najbolji je dokaz njene snage i veličine, ako ne i genijalnosti.“*

Mnogo energije treba ona da uloži tek da stigne do standarda muškarca. Sumirajući sav njen uloženi trud i energiju, izlazi da bi ona time uspela da se nekolikо puta godišnje uspne na Himalaje, kako je neko duhovito grafički prikazao.

Šta je jemstvo budućeg harmoničnog života i razvoja društva?

Potpuno izmirenje svakog pojedinog individuza sa njegovim položajem i mestom koje treba da zauzme y društvu, ne prema polu, staleškoj, plemenskoj ili nacionalnoj pripadnosti, već prema njegovoj spremi i sposobnostima. *Jer ničija nije zaslugа ili krivica što se rodio y ovoj ili takvoj sredini. Važno je samo to šta može on pozitivno da unese y sredinu y kojoj treba da živi.*

Stoga treba svakom individuyu dati slobodu y odabiranju poziva i rada, ali pri tome treba najstrožije zahtevati ispunjavanje i vršenje dužnosti. To je ujedno i najsigurnije jemstvo za afirmaciju svakog individuza y društvu, pa tako i žene.

A y odnosima između muškaraca i žena treba postaviti drugarstvo na prvo mesto.

Čisto čovečanske odnose pred seksualne Prema Adleru — to je najsigurnije jemstvo budućeg izmirenja polova, to je najvršna baza budućе porodice i društva.

No da dođe do te harmonije, potrebno je da y tome pravcu vaspitavamo jednako sinove kao i kćeri.

A tu ima prvu reč žena i mati.

A što se tiče Ženskog pokreta, da završimo Adlerovim rečima:

„Mi nemamo nikakvog razloga da se suprotstavimo svima dosadašnjim ciljevima Ženskih pokreta koji iduy za slobodom i ravnopravnosti, nego ih šta više moramo krepko potpomoći, jer konačno i sreća kao i životna radost ovise o tome, da li će se stvoriti takvi uslovi, koji će žени dati mogućnost da se izmiri ca svojom ulogom žene kao i o tome, kako će muškarac biti y stanju da reši svoj odnos prema njoj.“

Beograd **Julija Bošković**

BELEŠKE

Prva žena pretsednik banke y Jugoslaviji. — Gđa Zora Đorđević, profesor gimnazije Kraljice Marije y Beogradu, izabrana je marta meseca t.g. za pretsednika Kreditne i pripomoćne zadruge Profesorskog društva. Gđa Đ rđević je već ranije bila potpretsednik pomenute institucije, a poslednje godine vršila je i sve dužnosti pretsednika.

Štampanje „Privrednik“, Živojina D. Blagojevića, Knez Mihailova br. 3, Beograd — Telefon: 21-450